

Recreatieplanning en -monitoring in bos en natuur

Recreatieplanning en -monitoring in bos en natuur

T.A. de Boer en J.K. van Raffe

Alterra-rapport 1050

Alterra, Wageningen, 2004

REFERAAT

Boer, de, T.A. & J.K. van Raffe, 2004. *Recreatieplanning en -monitoring in bos en natuur*. Wageningen, Alterra, Alterra-rapport 1050. 60 blz. . 3 fig.; 10 tab.; 20 ref.

Dit rapport beschrijft het bedrijfsvoeringproces recreatie en de informatie die een beheerder nodig heeft om dit proces uit te kunnen voeren. Voor het evalueren en bijstellen van doelen in dit proces, is een methode beschreven om gegevens te verzamelen over het recreatieve gebruik en de waardering van een terrein (monitoring). De resultaten van het onderzoek dienen om terreinbeheerders te ondersteunen bij het nemen van effectieve en efficiënte beslissingen over recreatie.

Trefwoorden: recreatie, bedrijfsvoering, planning, doelen, evaluatie, monitoring, enquêtes, tellingen.

ISSN 1566-7197

Dit rapport kunt u bestellen door €18,- over te maken op banknummer 36 70 54 612 ten name van Alterra, Wageningen, onder vermelding van Alterra-rapport 1050. Dit bedrag is inclusief BTW en verzendkosten.

© 2004 Alterra
Postbus 47; 6700 AA Wageningen; Nederland
Tel.: (0317) 474700; fax: (0317) 419000; e-mail: info.alterra@wur.nl

Niets uit deze uitgave mag worden veelevoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van Alterra.

Alterra aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit het gebruik van de resultaten van dit onderzoek of de toepassing van de adviezen.

Inhoud

Woord vooraf	7
Samenvatting	9
1 Inleiding	13
1.1 Aanleiding	13
1.2 Doelstelling en afbakening	14
1.3 Leeswijzer	14
2 Planning, uitvoering, evaluatie, informatie en informatiebronnen	15
2.1 Planning	16
2.1.1 Recreatiedoelen	17
2.1.2 Terreindoelen	23
2.1.3 Acties/Maatregelen	28
2.1.4 Productiemiddelen	29
2.1.5 Financiële middelen	30
2.2 Uitvoering	31
2.2.1 Uitvoering inrichtings- en beheermaatregelen	31
2.2.2 Inspelen op incidenten	32
2.3 Monitoring en evaluatie	32
3 Recreatiemonitoring: tellingen en enquêtes	35
3.1 Bepaling aantal recreanten	35
3.2 Methode om informatie van bezoekers te krijgen	36
3.2.1 Het opstellen van een vragenlijst	38
3.2.2 Het opstellen van een begeleidende brief	40
3.2.3 Steekproef	40
3.2.4 Uitvoering van de enquête	42
3.3 Uitvoering van het onderzoek en analyse van de gegevens	43
4 Discussie	45
Literatuur	47
<i>Bijlagen</i>	
1 Informatiebronnen	49
2 Capaciteitsnormen	51
3 Telformulier	53
4 Begeleidende brief	55
5 Enquête	57

Woord vooraf

Voor u ligt het resultaat van een onderzoek naar het bedrijfsvoeringproces recreatie en de informatie die een beheerder nodig heeft om dit proces uit te kunnen voeren. Voor het evalueren en bijstellen van de doelen in dit proces, is een methode beschreven om gegevens te verzamelen over het recreatieve gebruik en waardering van een terrein.

Er is daarbij gebruik gemaakt van de kennis die we opgedaan hebben tijdens het uitvoeren van een interne audit van het bedrijfsvoeringssysteem recreatie van Staatsbosbeheer. We hopen met de resultaten van dit onderzoek ook andere terreinbeheerders te ondersteunen bij hun besluitvorming over recreatie. Onze speciale dank gaat hiervoor uit naar Staatsbosbeheer.

Tineke de Boer
Jaap van Raffe

Samenvatting

Inleiding

Bos en natuur worden beheerd door verschillende terreinbeherende organisaties (o.a. Staatsbosbeheer, Natuurbeschermingsorganisaties, particuliere beheerders). De wijze waarop deze organisaties omgaan met recreatie in hun terreinen verschilt. Dit varieert van het openstellen van wegen en paden tot het inrichten van een terrein specifiek voor recreatie. Een organisatie die zeer professioneel bezig is met het vervullen van de functie is Staatsbosbeheer. Zij hanteert hiervoor een bedrijfsvoeringssysteem. Om dit systeem verder te verbeteren heeft Alterra in opdracht van Staatsbosbeheer het bedrijfsvoeringssysteem intern geaudit. Ten behoeve van deze evaluatie is een theoretisch kader opgesteld. Met behulp van deze informatie kunnen ook andere terreinbeheerders de besluitvorming voor de functie recreatie verbeteren. Het rapport beschrijft het bedrijfsvoeringproces recreatie en de informatie die een beheerder nodig heeft om dit proces uit te kunnen voeren. Voor het evalueren en bijstellen van doelen in dit proces, is een methode beschreven om gegevens te verzamelen over het recreatieve gebruik en de waardering van een terrein (monitoring).

Planning, uitvoering, evaluatie, informatie en informatiebronnen

Het bedrijfsvoeringproces recreatie bestaat uit planning, uitvoering en monitoring en evaluatie. Het is een cyclisch proces: problemen die bij de evaluatie geconstateerd worden, kunnen in een volgende planningscyclus worden opgelost. In het rapport zijn de verschillende deelprocessen nader beschreven. Daarbij is ook aangegeven welke informatie van belang is en globaal hoe deze informatie kan worden verzameld.

1. Planning

Planning is een proces waarin verschillende onderdelen zijn te onderscheiden. Het betreft hier het opstellen van recreatiedoelen en terreindoelen, het vaststellen van acties/maatregelen en het plannen van de productiemiddelen en het vaststellen van de kosten.

Elke beheerder die zijn terrein openstelt voor recreatie moet aangeven wat binnen de functie recreatie moet worden bereikt. Dit doet hij door *recreatiedoelen* aan te geven. Een recreatiedoel bestaat uit informatie over de activiteitengroep die moeten worden bediend (bijv. wandelaars, ruiters), de aantallen recreanten die per activiteitengroep op een bepaald druk moment moeten worden bediend (bijv. 3-6 pers/ha/normdag) en de wijze waarop het terrein voor de activiteitengroep is opengesteld (bijv. van zonsopgang tot zonsondergang en op wegen en paden).

Verskillende doelen kunnen weer gecombineerd worden in een recreatiepakket. Zo'n recreatiepakket beschrijft dus de doelen voor alle relevante activiteitengroepen. Een beheerder kan in zijn terrein verschillende recreatiepakketten toepassen. Hij brengt dan een zoneringsaan.

Om recreatiedoelen op te kunnen stellen, moet bekend zijn welke activiteitengroepen nu in het terrein recreëren en in welke aantallen, hoeveel potentiële recreanten er zijn,

wat de capaciteit van het gebied is, hoe de openstelling nu geregeld is, en welke (subsidie)regelingen relevant zijn.

De recreatiedoelen stellen eisen aan het terrein. Daarom moet vastgesteld worden hoe dat terrein eruit moet gaan zien. Daartoe worden *terreindoelen* opgesteld. Voor het opstellen van terreindoelen wordt onderscheid gemaakt in recreatieve voorzieningen en het terrein zelf (het terreinbeeld). Wat betreft de recreatieve voorzieningen moet iets gezegd worden over de soort, het aantal, de kwaliteit, de locatie. De beschrijvingen van de doelen m.b.t. het terrein zelf verschillen van doel tot doel.

Voor het opstellen van de terreindoelen moet bekend zijn welke recreatiedoelen er zijn vastgesteld, wat de wensen van de verschillende activiteitengroepen zijn, wat de huidige situatie is, welke doelen er zijn vastgesteld m.b.t. de andere functies, hoe de externe omgeving eruit ziet, en welke regelingen er gelden m.b.t. het inrichten van een terrein.

Om doelen te realiseren zijn acties (maatregelen) nodig. Er zijn maatregelen gericht op voorzieningen (bijv. aanleg paden) en maatregelen gericht op het terrein zelf (bijv. snoeien). Om te kunnen bepalen welke maatregelen uitgevoerd moeten worden, moet bekend zijn welke terreindoelen er zijn vastgesteld, wat de huidige situatie is, en welk beheer er nodig is om van de Ausgangssituatie naar de gewenste situatie te komen.

Voor het uitvoeren van maatregelen zijn productiemiddelen nodig. Het gaat hier bijvoorbeeld om eigen arbeiders en machines, materialen, maar ook om de inzet van derden. Om de juiste productiemiddelen te kunnen plannen moet bekend zijn welke acties/maatregelen er zijn vastgesteld, en welke productiemiddelen daarvoor nodig zijn.

Op basis van de inzet van middelen kan bepaald worden wat een plan kost (of oplevert). Om de kosten te kunnen bepalen moet bekend zijn welke productiemiddelen er moeten worden ingezet, hoelang de productiemiddelen moeten worden ingezet, en wat de kosten van de in te zetten productiemiddelen per tijdseenheid zijn. Op basis van de resultaten van dit deelproces kan worden besloten doelen bij te stellen, andere maatregelen uit te voeren of andere productiemiddelen in te zetten.

2. Uitvoering

Bij de uitvoering worden acties/maatregelen verricht die in een opgesteld plan zijn vastgelegd. Daarbij kan onderscheid gemaakt worden tussen de uitvoering van inrichtings- en beheersmaatregelen en het inspelen op incidenten.

Voor het uitvoeren van acties/maatregelen moet bekend zijn wat de vastgestelde maatregelen zijn, wat de te realiseren doelen zijn, en hoe de situatie in het veld is.

In het terreinbeheer worden plannen vaak voor een wat langere periode vastgesteld. In de praktijk blijkt het vaak lastig om maatregelen te plannen voor een periode van 5 jaar of langer. In elk terrein zullen incidenten plaatsvinden die direct ingrijpen noodzakelijk maken. Dit inspelen op incidenten is in principe gelijk aan het onderdeel plannen van Acties/Maatregelen, alleen dan niet als onderdeel van een gestructureerd planningsproces, maar ad hoc. Na de ad hoc beslissing kan de maatregel vervolgens worden uitgevoerd. De benodigde informatie is gelijk aan de bij die onderdelen aangegeven zaken. Aanvullend is informatie nodig over de aard van het incident.

3. Evaluatie

Na het verstrijken van de planningstermijn wordt gekeken of de gestelde doelen efficiënt zijn gerealiseerd. Voor de evaluatie is veel informatie nodig. Bekend moet zijn welke recreatiedoelen vastgesteld zijn, welke activiteitengroepen nu in het terrein recreëren en in welke aantallen, welke terreindoelen vastgesteld zijn, wat de gerealiseerde situatie is, wat de geplande maatregelen zijn, welke maatregelen uitgevoerd zijn, welke productiemiddelen gebruikt zouden worden, welke productiemiddelen gebruikt zijn, wat het beheer zou moeten kosten (opbrengen), en wat het beheer heeft gekost.

Recreatiemonitoring: tellingen en enquêtes

De informatie voor het bedrijfsvoeringproces kan op verschillende manieren worden verkregen. Voor een deel van de informatie is onderzoek in het terrein nodig. Omdat het onderzoek regelmatig terugkeert, wordt dit onderzoek ook wel recreatiemonitoring genoemd. Dit onderzoek bestaat uit onderzoek om de aantallen recreanten in een terrein te kunnen bepalen en onderzoek om specifieke informatie over en van recreanten te verkrijgen.

Tellingen

Het bepalen van aantallen kan op verschillende manieren. Meest gebruikelijk zijn visuele tellingen. Belangrijk is dat de visuele tellingen aansluiten bij de doelen. Als in de doelen onderscheid is gemaakt tussen bepaalde activiteitengroepen, dan moet dit in de tellingen terugkomen. Schattingen zijn minder betrouwbaar, maar soms toch een optie als een bepaalde marge niet zo belangrijk wordt gevonden. Daarbij kan eventueel gebruik worden gemaakt van de kennis van anderen die veel inzicht hebben in het recreatiepatroon van een bepaalde activiteitengroep (bijv. in het geval van ruiters kan de lokale manegehouder om informatie worden gevraagd).

Enquêtes

Enquêtes zijn de meest geschikte methode om informatie van recreanten te verkrijgen. Welke vragen worden opgenomen, is uiteraard afhankelijk van het doel van het onderzoek. Ten behoeve van de planning, uitvoering en evaluatie is met name informatie nodig over het bezoek aan het terrein (uitgevoerde activiteiten, lengte bezoek e.d.), de beleving van het terrein, de voorzieningen, en enige algemene informatie over de recreant zelf. In het rapport is een voorbeeld-enquête opgenomen die beheerders kan helpen zelf een enquête op te stellen voor hun specifieke situatie.

Een enquête kan niet aan alle bezoekers worden gegeven. Daarom is een steekproef noodzakelijk. De steekproef moet representatief zijn ofwel een afspiegeling van de gebruikerspopulatie om bruikbare informatie op te leveren. Dit heeft gevolgen voor de wijze waarop recreanten worden geselecteerd, het aantal recreanten dat aan de enquête moet deelnemen, de tijdstippen en plaats waarop wordt geënquêteerd etc.

Tot slot

Het rapport is gebaseerd op een kader dat is ontwikkeld om de recreatiesturing van Staatsbosbeheer te kunnen evalueren. Het biedt geen pasklare oplossing voor elke organisaties, maar wel bepaalde handvatten. Het beschrijft hoe een organisatie die

professioneel met recreatie om wil gaan, de bedrijfsvoering kan inrichten om te zorgen voor een goede functievervulling. Er zijn echter veel bedrijven die niet echt op recreatie willen sturen. Dit heeft alles te maken met het feit dat recreatie in bos en natuur geen product is dat goed vermarktbaar is. Het geld dat voor recreatie wordt verkregen (subsidies), hangt niet of nauwelijks samen met de hoeveelheid recreanten die in het terrein recreëren. Voor hen is dit rapport vooralsnog minder interessant. Als meer beheerders recreatie op een professionelere manier willen benaderen, is het aan te bevelen de inhoud van dit rapport praktischer op te schrijven en in de vorm van een handboek uit te geven. Een kanttekening die hierbij gemaakt moet worden is dat het goed onderzoeken en analyseren van de gegevens, niet eenvoudig is. Als een beheerder zelf de expertise mist om statistische resultaten te interpreteren, dan is het verstandig deskundigen in te huren, zoals nu al vaak gebeurt voor bijv. bosinventarisaties of flora- en fauna-inventarisaties.

1 Inleiding

1.1 Aanleiding

Recreatie is een belangrijke functie van bos en natuur. Dit blijkt ondermeer uit het feit dat alleen het bos al ca. 200 miljoen keer per jaar wordt bezocht. Dat is voor elke Nederlander zo'n 12 keer per jaar. Circa 83% van de bossen is opengesteld voor het publiek (Internetreferentie 1).

Het beheer van bossen en natuurterreinen in Nederland gebeurt door verschillende terreinbeheerders, zoals Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten en particuliere bosbeheerders. Deze terreinbeheerders verschillen in hun visie op recreatie. De opstelling van beheerders t.a.v. recreatie komt tot uiting in de missie van de organisatie / het bedrijf. Deze missie is een combinatie van het motief dat de eigenaar heeft om een terrein in stand te houden (eigen gewin, algemeen nut), de functies die hij/zij met het terrein wil vervullen (natuur, hout, recreatie) en een financiële doelstelling.

Uit een analyse van aanbieders (Van Raffe & De Boer, 2003) blijkt dat bij particuliere ondernemers instandhouding van het gebied en/of financieel gewin voorop staat. Voor particuliere beheerders is recreatie doorgaans een vrij onbelangrijke functie. Recreatie betekent voor de meeste van hen dat het terrein wordt 'opengesteld' om subsidie te kunnen verkrijgen. Organisaties zoals Staatsbosbeheer en Natuurmonumenten handelen doorgaans vanuit het 'algemeen nut'. Zij noemen recreatie als één van de hoofdfuncties.

Het aantal bedrijven/organisaties dat recreatie een belangrijke plaats toedicht (zoals Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten en gemeenten), is niet zo groot. Er zijn veel meer bedrijven (vooral particulieren) die alleen voor de openstellingssubsidie gaan. Het is echter geen onbelangrijke groep, omdat ze een groot aandeel (ongeveer tweederde) van het areaal bos en natuur beheert in Nederland.

De manier waarop beheerders binnen de bedrijfsvoering omgaan met de functie recreatie verschilt van beheerder tot beheerder. Dit heeft uiteraard te maken met de hierboven genoemde bedrijfsmissie, maar ook met bijv. professionaliteit. Een organisatie die zeer professioneel bezig is met het vervullen van de functie is Staatsbosbeheer. Deze organisatie heeft de aansturing van recreatie gestructureerd opgezet in de vorm van een bedrijfsvoeringssysteem. Hierin worden doelen voor recreatie gepland, gemonitord en geëvalueerd. Ten behoeve van een verdere verbetering van het bedrijfsvoeringssysteem heeft Alterra in opdracht van Staatsbosbeheer een interne audit uitgevoerd (De Boer & Van Raffe, 2004). Hiervoor is een theoretisch kader opgesteld. Met behulp van deze informatie kunnen ook andere terreinbeheerders de besluitvorming voor de functie recreatie mogelijk verbeteren.

1.2 Doelstelling en afbakening

Doel van het onderzoek is de besluitvorming over de functie recreatie door beheerders te verbeteren/ondersteunen. Hiertoe wordt:

- het bedrijfsvoeringproces recreatie beschreven;
- aangegeven welke informatie de beheerder nodig heeft om dit proces uit te kunnen voeren en waar deze informatie te vinden is;
- een methode beschreven waarmee informatie over het recreatieve gebruik en waardering in het veld verzameld kan worden (monitoring).

Hierbij is gebruik gemaakt van de kennis die is opgedaan tijdens de uitvoering van een interne audit van het bedrijfsvoeringssysteem van Staatsbosbeheer.

Recreatie (of eigenlijk de mogelijkheden tot recreatie) wordt in dit rapport als een product gezien. Binnen dit rapport is ervoor gekozen alleen aandacht te besteden aan de productie van dit product, of wel aan de inrichting en het beheer van het terrein. Er is geen aandacht besteed aan bedrijfsvoeringsprocessen als inkoop en verkoop en promotie.

1.3 Leeswijzer

Allereerst is (in hoofdstuk 2) aangegeven hoe de besluitvorming voor recreatie zou moeten plaatsvinden op een manier die leidt tot een goede functievervulling. Daarbij is ook zeer globaal aangegeven welke informatie nodig is om beslissingen te kunnen nemen en hoe die informatie verzameld kan worden. In hoofdstuk 3 wordt specifiek ingegaan op gegevensverzameling over recreatie in het terrein (monitoring). Het gaat hier om het verzamelen van informatie over gebruik en waardering van het terrein door recreanten. Het rapport wordt afgesloten met een discussiehoofdstuk waarin o.a. wordt ingegaan op verschillen tussen eigenaren en de rol van financiën.

2 Planning, uitvoering, evaluatie, informatie en informatiebronnen

Een bos of natuurterrein kan verschillende functies vervullen zoals houtproductie, natuur, jacht, landschap en recreatie. Een functie is te zien als een product. Dit geldt ook voor recreatie. Het 'produceren' van mogelijkheden om te recreëren is dan ook goed vergelijkbaar met andere bedrijfsvoeringprocessen. Zo'n proces begint met het maken van keuzes over wat er moet worden bereikt en hoe dat moet gebeuren (planning). Daarna moeten de geplande acties worden uitgevoerd (uitvoering). Na afloop van de uitvoering kan tot slot worden gekeken of het beheer heeft geleid tot de gestelde doelen (evaluatie). Dit evaluatiemoment wordt extra zinvol omdat in een bos of natuurterrein het aanbieden in principe altijd blijft doorgaan, en er dus sprake is van een cyclisch proces (zie ook Fig. 1). De bij de evaluatie geconstateerde problemen kunnen in een volgende planningscyclus worden opgelost. (Van Raffe & Wolf, 2000).

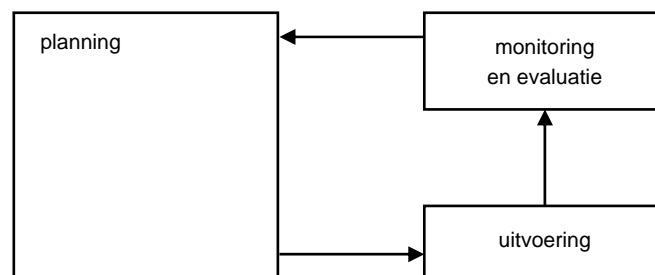

Fig. 1. Een cyclisch bedrijfsvoeringproces.

Elk deelproces vereist informatie. Een deel van die informatie is de 'output' van het deelproces dat er aan vooraf ging. Zo worden binnen de planning de resultaten van de evaluatie gebruikt en zijn de geplande doelen informatie voor het deelproces uitvoering. Andere informatie moet apart worden verzameld. De informatie over de huidige stand van recreatie in het terrein neemt een wat aparte plek in. Deze informatie moet periodiek worden verzameld. Het systematisch en periodiek verzamelen van deze informatie wordt recreatiemonitoring genoemd. Omdat deze informatie in eerste instantie gebruikt wordt voor de evaluatie van het beheer en het verzamelen doorgaans min of meer een onderdeel is van het evaluatieproces, wordt ook vaak gesproken over monitoring en evaluatie (zie Fig. 1).

In dit hoofdstuk wordt dieper ingegaan op de verschillende bedrijfsvoeringonderdelen die in Fig. 1 zijn genoemd. Bij de verschillende onderdelen wordt ingegaan op het proces zelf, waarna aangegeven wordt welke informatie nodig is om het proces uit te kunnen voeren. Bovendien wordt aangegeven hoe een beheerder aan de benodigde informatie kan komen. Dit kan op verschillende manieren, bijvoorbeeld de informatie opzoeken in een handboek, of informatie verzamelen in het terrein

bijv. via een enquête onder bezoekers. In Bijlage 1 staat een overzicht van informatiebronnen die gebruikt kunnen worden bij het bedrijfsvoeringproces recreatie.

2.1 Planning

Deelprocessen

Planning is een complex proces. Voor een beter begrip is planning daarom opgesplitst in een aantal stappen:

1. Opstellen doelen

De eigenaar zal eerst moeten vaststellen wat hij wil bereiken met zijn terrein. Nadat in de missie is aangegeven dat recreatie een belangrijke functie is, moet deze functie worden uitgewerkt in concreet beheer. Dit begint met het opstellen van de doelen. Het opstellen van de doelen kan het best in twee stappen:

1a. Opstellen recreatiedoelen

Eerst moet concreet worden aangegeven wat de functie (of het product) recreatie betekent. Dit wil zeggen dat er doelen m.b.t. de functie moeten worden aangegeven. Deze doelen noemen we hier de *recreatiedoelen*. In § 2.1.1 worden deze toegelicht.

1b. Opstellen terreindoelen

Nadat is aangegeven wat er op het vlak van de recreatie moet worden bereikt, moet worden vastgesteld hoe het terrein (bos/natuurterrein) er uit moet gaan zien om de gestelde recreatiedoelen te kunnen realiseren. In dit rapport spreken we over het aangeven van de *terreindoelen*. Op deze terreindoelen wordt ingegaan in § 2.1.2.

2. Vaststellen acties/maatregelen

Teneinde de terreindoelen te kunnen bereiken, zal er doorgaans in het terrein wat moeten gebeuren. Er moeten acties worden uitgevoerd. De eigenaar/beheerder zal deze acties (maatregelen) moeten vaststellen. Op de acties wordt ingegaan in § 2.1.3.

3. Vaststellen in te zetten productiemiddelen

Om een actie/maatregel uit te kunnen voeren, zijn productiemiddelen nodig. Dit kunnen machines en mensen zijn maar ook te plaatsen voorzieningen. Op de middelen wordt ingegaan in § 2.1.4.

4. Vaststellen kosten

Door productiemiddelen in te zetten kost het beheer geld. Heel soms worden (bijv. door middel van houtverkoop) opbrengsten verkregen. De kosten komen in § 2.1.5 aan de orde.

De verschillende deelprocessen hangen sterk met elkaar samen. Het is niet zo dat eerst stap 1 wordt gezet, dan 2, 3 en vervolgens 4 en dan is het proces klaar. De uitkomst van een bepaalde stap kan er altijd toe leiden dat een of meerdere stappen opnieuw moeten worden gezet. Als bijvoorbeeld blijkt dat de kosten van de plannen

te hoog zijn, kan dit ertoe leiden dat ook de recreatiedoelen moeten worden bijgesteld. In Fig 2 staat dit schematisch weergegeven.

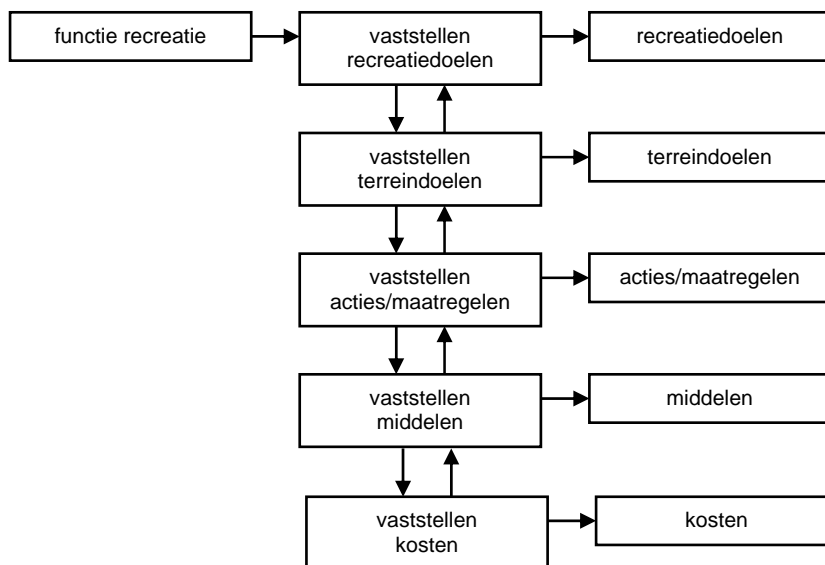

Fig 2. Planning in stappen.

SMART-doelen

Een belangrijk uitgangspunt bij het opstellen van doelen en afspraken is dat ze ‘SMART’ moeten zijn. SMART is een afkorting van: **S** - specifiek **M** - meetbaar **A** - acceptabel **R** - realistisch **T** - tijdgebonden:

- Specifiek: doelen en afspraken zijn specifiek, geformuleerd in termen van concrete resultaten.
- Meetbaar: de doelen en afspraken zijn meetbaar in termen van kwantiteit, kwaliteit, tijd en geld.
- Acceptabel: de doelen en afspraken zijn voor jezelf en anderen acceptabel.
- Realistisch: de doelen en afspraken zijn realistisch in de zin van haalbaar en uitvoerbaar.
- Tijdgebonden: er staat een bepaalde tijd voor, doelen zijn voorzien van een (eind)datum.

Door elk doel en elke afspraak SMART te maken, zorg je voor en toets je de volledigheid ervan (gebaseerd op o.a. internetreferentie 2 en 3). In dit hoofdstuk is geprobeerd SMART als uitgangspunt te hanteren.

2.1.1 Recreatiedoelen

Algemeen

Elke beheerder die zijn terrein openstelt voor recreatie moet (voor zichzelf) aangeven wat binnen de functie recreatie moet worden bereikt. Hij moet met name vaststellen welke recreatievormen moeten worden gefaciliteerd en (globaal) welke capaciteit beschikbaar moet zijn. Ook moeten eventuele randvoorwaarden worden aangegeven

zoals tijdstip van openstelling. Een werkbare methode is om te werken met 'recreatiedoelen'. Binnen een recreatiedoel worden voor één specifieke recreatievorm doel en randvoorwaarden¹ aangegeven. Een recreatiedoel bestaat daartoe uit een aantal componenten, namelijk:

1. Activiteitengroep;
2. Aantallen recreanten;
3. Openstelling (randvoorwaarden).

Ad. 1. Activiteitengroepen

Een eigenaar zal ten eerste moeten aangeven welke recreatieve activiteiten hij wil aanbieden / toestaan, ofwel aangeven voor welke doelgroepen het terrein wordt opengesteld. Een doelgroep is hier een groep personen die een bepaalde activiteit in het terrein wil uitoefenen. Een activiteit is bijvoorbeeld wandelen. Zo'n type doelgroep noemen we hier een activiteitengroep. In Tabel 1 staan de belangrijkste activiteitengroepen genoemd die onderscheiden kunnen worden. Wandelen (en ook bijv. fietsen) is in deze tabel verder opgesplitst omdat verschillende vormen van wandelen kunnen worden onderscheiden en deze verschillende vormen ook andere eisen stellen aan een terrein.

Tabel 1. Indeling in activiteitengroepen (niet uitputtend).

Hoofdgroep	Subgroep
<i>Mobiele recreatie</i>	
Wandelaars	Korte afstand wandelaars
	Lange afstand wandelaars
	Minder valide wandelaars
	Hondenuitlaters
	Gps'ers
	Struiners
Fietsers	Toerfietsers
	Racefietsers
	Atb-ers
Ruiters	Paardrijders
	Berijders aangespannen wagens
Trimmers/joggers	Trimmers/joggers
<i>Stationaire recreatie</i>	
Zitters/blijvers	Mensen die zonnen/luieren
	Mensen die spelen
	Mensen die eten
	Dagkampeerders
	Paalkampeerders
<i>Informatie</i>	
Informatiezoekers	Informatiezoekers

* bijv. invalideparkeerplaats, klaphekje toegankelijk maken, korte routes

¹ Een recreatiedoel is dus eigenlijk meer dan een doel.

Het identificeren van de te bedienen activiteitengroepen is belangrijk om te bepalen welke voorzieningen in het terrein moeten komen (zie ook § 2.1.2). Hierbij speelt ook de motivatie achter de activiteit een rol. Recreanten die voor rust komen, vragen andere (minder) voorzieningen dan mensen die voor de gezelligheid komen. Daarom kan het zinvol zijn bij sommige activiteitengroepen een onderscheid te maken in bijv. rustzoekers en niet-rustzoekers.

Ad. 2. Aantal recreanten

- Voor de inrichting van het terrein is het ook belangrijk dat de beheerder bepaalt hoeveel personen hij in het terrein wil. Dit moet voor elk van de gewenste activiteitengroepen gebeuren. Het aantal wordt doorgaans aangegeven per normdag. Een normdag is een gemiddeld drukke dag. Op zo'n dag is het goed mogelijk inzicht te krijgen in het totale aantal bezoekers op een druk moment per ha (= bezoekersintensiteit) en op grond daarvan te bepalen wat de benodigde voorzieningen moeten zijn. In de literatuur wordt voor de normdag meestal uitgegaan van de 10^e drukste dag van het jaar. Om deze normdag exact te kunnen bepalen zou regelmatig (eigenlijk iedere dag) geteld moeten worden in het terrein. Dit is vrij kostbaar. In de praktijk wordt daarom vaak een mooie voorjaarsdag gebruikt als normdag. Dit is een optie voor zaken als wandelen en fietsen. Voor andere activiteiten is dit minder geschikt. Zo zal voor zwemactiviteiten e.d. een drukke zomerdag moeten worden gekozen.

Ad. 3. Openstelling

Tot slot zal de eigenaar/beheerder de randvoorwaarden aan het bezoek moeten aangeven. Het gaat dan met name om de manier van openstelling van het terrein (bijv. alleen op paden) en wanneer de bezoeker het terrein mag ingaan (bijv. van zonsopgang tot zonsondergang). Deze randvoorwaarden worden hier aangeduid met 'openstelling'.

In Tabel 2 zijn de drie componenten gecombineerd tot een aantal concrete recreatiedoelen. De eerste ingang is daarbij de activiteitengroep.

Tabel 2. Een voorbeeld van concreet uitgewerkte recreatiedoelen. Al deze doelen samen vormen recreatiepakket 3 (zie Tabel 3).

	Activiteitengroep	Aantal recreanten	Openstelling
1	Wandelaars	3-6 /ha.normdag	Van zonsopgang tot zonsondergang op alle wegen en paden
2	Fietsers (toer)	2-4 /ha.normdag	van zonsopgang tot zonsondergang op fietspaden
3	Ruiters	0-0,5 /ha.normdag	van zonsopgang tot zonsondergang op ruiterspaden

De combinatie van doelen die een beheerder wil realiseren, noemen we een recreatiepakket. In Tabel 3 staan (globaal) een aantal recreatiepakketten beschreven die voor beheerders mogelijk handvatten biedt. Deze recreatiepakketten zijn min of

meer gebaseerd op de recreatiedoeltypen² van Staatsbosbeheer. De recreatiepakketten verschillen in de intensiteit van gebruik en voorzieningen.

Tabel 3. Zeven praktische recreatiepakketten.

Recreatiepakket	Openstelling	Activiteitengroep	Aantal pers/ha/ Normdag
1. geen recreatie	Niet	n.v.t.	n.v.t.
2. recreatie extensief	Geheel opengesteld van zonsopgang tot zonsondergang	Struiners	0 – 3
3. recreatie normaal	Zie Tabel 2	-	-
4. recreatie intensief	Opengesteld op wegen en paden van zonsopgang tot zonsondergang	Wandelaars, fietsers	10 – 20
5. recreatie zeer intensief	Opengesteld op wegen en paden van zonsopgang tot zonsondergang	Alles	>20
6. recreatie begeleid	Opengesteld op wegen en paden onder begeleiding	Wandelaars	0 – 3
7. recreatie periodiek	Opengesteld op wegen en paden in een specifieke periode	Wandelaars	0 – 3

Zoneren

Het kan zijn dat een eigenaar binnen het bos of natuurterrein verschillende recreatiepakketten wil realiseren. Bijvoorbeeld omdat hij in delen van zijn terrein een andere functie belangrijker vindt en daar een extensief recreatiepakket toe wil passen. De ruimtelijke allocatie van deze recreatiepakketten noemen we zoneren. Zoneren wordt als een belangrijk instrument gezien om de recreant in het gebied te sturen (Stroband, et al., 1990). De interne ontsluiting van het gebied (padendichtheid en –structuur), gemarkeerde routes, het aantal en de locatie van recreatievoorzieningen en terreinkenmerken als beplanting zijn daarbij belangrijke maatregelen. In Fig. 3 is een recreatieve zonering te zien waarin 3 van de onderscheiden recreatiepakketten zijn gebruikt.

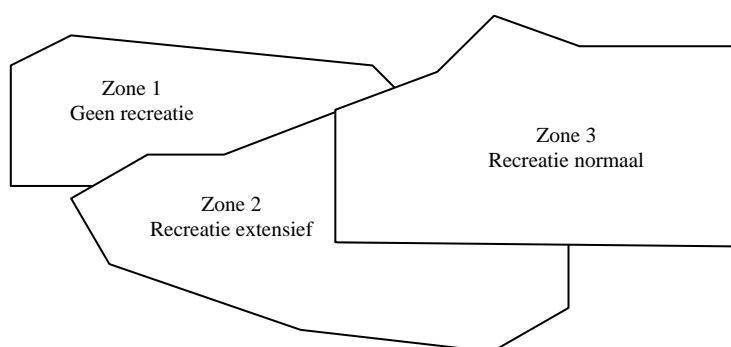

Fig. 3. Een functiezonering

² Een recreatiedoeltype bestaat uit een algemene beschrijving, doelen (openstelling en kwaliteit) en terreincondities. Er zijn normen opgenomen voor de bezoekenintensiteit (personen/ha/normdag) en voor de voorzieningen. Recreatiedoeltypen worden toegewezen aan (delen van) natuurgebieden. Staatsbosbeheer onderscheidt 11 recreatiedoeltypen.

Informatie en informatiebronnen

Bij het vaststellen van recreatiedoelen is bepalend van wat de huidige situatie is en wat er mogelijk is. Dit vereist informatie. Het betreft:

1. Welke activiteitengroepen recreëren nu in het terrein en in welke aantallen doen zij dat?

Het achterhalen van deze informatie vereist kennis over de bezoekers en hun motieven. Om nauwkeurige gegevens te verkrijgen is onderzoek in het terrein nodig. In § 3.1 en 3.2 wordt hier dieper op ingegaan.

2. Hoeveel potentiële recreanten zouden gebruik willen maken van het terrein?

Om doelen over het aantal recreanten te bepalen is het zinvol te weten hoeveel bezoeken te verwachten zijn. Dit hangt sterk samen met de ligging van het terrein t.o.v. bevolkingsconcentraties: in een terrein dichtbij een grote stad of dichtbij verblijfsrecreatieve complexen (campings, bungalowparken) zijn meer bezoekers te verwachten dan in meer afgelegen gebieden.

De informatie over de grootte van potentiële doelgroepen kan verkregen worden door een representatief onderzoek onder de bevolking te houden, maar dit is erg kostbaar voor een afzonderlijke beheerder. Een alternatief is om te beginnen met deskresearch, bijvoorbeeld door gebruik te maken van recreatieonderzoek dat uitgevoerd is in vergelijkbare terreinen in de buurt.

Naast de potentiële vraag, speelt ook het aanbod een rol. Het gaat hier om de vraag of er andere vergelijkbare terreinen in de buurt zijn die een 'concurrerende rol' vervullen. Bovenstaande aspecten beïnvloeden niet alleen de omvang van het bezoek aan het terrein, maar ook de waardering ervan. Meer bezoekers betekent een grotere kans op drukte.

Bij Alterra wordt het model Forvisits ontwikkeld waarmee de aantrekkingskracht van natuurterreinen bepaald kan worden en waarin rekening wordt gehouden met bovengenoemde aspecten (De Vries & Goossen, 2002).

3. Wat is de capaciteit van het gebied?

De capaciteit van gebieden of voorzieningen wordt uitgedrukt in een capaciteitsnorm. Die norm heeft betrekking op het maximale aantal mensen dat tegelijkertijd gebruik kan maken van een recreatieve ruimte en wordt uitgedrukt in personen/oppervlakte eenheid (bijv. 3 pers/ha). Bij het bepalen van de capaciteit moet rekening gehouden worden met de vervulling van andere functies, zoals met name de natuurfunctie. Daarom zijn capaciteitsnormen vaak gebaseerd op de bezettingsgraad die recreanten nog acceptabel vinden (drukke) en de ecologische capaciteit. Dit is de grens die aan het gebruik wordt gesteld door de draagkracht van het terrein. De bezettingsgraad die voor mensen acceptabel is, verschilt per individu en per activiteitengroep. Mensen die voor hun rust komen, zijn gevoeliger voor drukte dan mensen die ook voor de gezelligheid komen. De draagkracht van het terrein is afhankelijk van het type terrein. Duinterreinen zijn kwetsbaarder dan bosgebieden. Het type terrein is ook van invloed op de druktebeleving: in open heideterreinen oogt het eerder druk dan in bosgebieden.

Om de capaciteit van een terrein te kunnen bepalen, kan gebruik worden gemaakt van normen, bijvoorbeeld die van Staatsbosbeheer. Deze organisatie heeft in haar recreatiedoeltypen de bezoekenintensiteit opgenomen. Hieronder wordt het aantal bezoekers verstaan dat per hectare op een normdag het gebied bezoekt. (zie Tabel 2 en Bijlage 2). Daarnaast worden in de literatuur nog een beperkt aantal andere capaciteitsnormen genoemd (zie Bijlage 2).

De capaciteit van een gebied kan ook berekend worden aan de hand van capaciteitsmodellen. In Bijlage 2 staat een voorbeeld genoemd waarmee een schatting kan worden gemaakt van de capaciteit van een gebied voor mobiele recreatie (wandelen en fietsen).

Tot slot kan onderzoek in het terrein gebruikt worden om meer inzicht te krijgen in hoe de gewenste capaciteit van het terrein op een normdag zich verhoudt tot het daadwerkelijke aantal bezoekers. In § 3.1 wordt hier dieper op ingegaan. Ook kan door middel van veldonderzoek nagegaan worden hoe de capaciteit van het gebied ervaren wordt door recreanten die in het terrein komen door bijv. vragen te stellen over onderlinge hinder en drukte. Meer hierover in § 3.2.

4. Hoe is de openstelling nu geregeld?

Hiervoor hoeft geen specifieke informatie verzameld te worden. De beheerder weet zelf hoe het terrein is opengesteld.

5. Welke overheidsregelingen zijn relevant voor de invulling van de recreatiefunctie? Voor de invulling van de recreatiefunctie is o.a. de Subsidieregeling Natuurbeheer 2000 uitermate relevant. Deze regeling heeft onder meer als doel het toegankelijk maken van natuurterreinen voor recreanten en het uitbouwen van de recreatiefunctie van terreinen. Daarnaast wordt beheer en aanleg van natuur gesubsidieerd, wat bepaalde belevingsaspecten kan beïnvloeden. De regeling kent zes subsidievormen. Voor het beheer van bestaande natuur zijn dit: de Beheerssubsidie, de Recreatiesubsidie en de Subsidie effectgerichte maatregelen. Voor het ontwikkelen van nieuwe natuur zijn dit: de Inrichtingssubsidie en de Subsidie functieverandering. Voor het instandhouden van landschapselementen is dit de Landschapssubsidie.

De beheerssubsidie is voor de meeste beheerders de belangrijkste regeling. Zij krijgen op basis van de regeling een vergoeding per ha voor een bepaald doelpakket. Van belang is dat vanaf november 2003 alleen beheerssubsidie wordt verkregen als het terrein minimaal 358 dagen per jaar is opengesteld.

Als beheerders nog wat extra's voor de recreatie willen doen, dan is ook de (aanvullende) recreatiesubsidie interessant. De voorwaarden zijn:

- Het terrein moet voldoende toegankelijk zijn en voldoende wegen, vaarwegen en paden bevatten die recreatief gebruik mogelijk maken;
- Voor deze wegen, vaarwegen en paden heeft de beheerder een onderhoudsplicht;
- De beheerder dient bovendien medewerking te verlenen aan aanleg, markering en beheer van landelijke afstandswandelingen en lange fietsroutes;
- Voor delen van het terrein waarvoor een ontheffing is afgegeven vanwege natuurwetenschappelijke belangen, privacy of de aard van het terrein wordt geen recreatiesubsidie toegekend.

Meer info over de Subsidieregeling Natuurbeheer is te vinden in de brochure Subsidieregeling Natuurbeheer 2000 van LNV (www.hetlnvloket.nl).

Het bestemmingsplan kan in sommige gevallen ook van belang zijn. Sommige activiteiten zijn alleen toegestaan als dit in het bestemmingsplan is aangegeven. Informatie over het bestemmingsplan is op het gemeentehuis van de betreffende gemeente te verkrijgen.

2.1.2 Terreindoelen

De hiervoor besproken recreatiedoelen geven aan welke vormen van recreatie in het terrein moeten plaatsvinden. De activiteiten stellen eisen aan het terrein. Nadat is vastgesteld wat er in het terrein aan activiteiten plaats moet vinden, moet bepaald worden hoe dat terrein er dan uit moet gaan zien. Daarbij kan onderscheid worden gemaakt tussen:

- 'De voorzieningen'. Recreanten maken vaak gebruik van voorzieningen. Het gaat hier niet alleen om de specifieke recreatieve voorzieningen zoals bankjes, parkeerplaatsen etc., maar ook om wegen en paden.
- 'Het terrein (zelf)'. Voor de recreant is het niet alleen belangrijk dat er bepaalde recreatieve voorzieningen zijn, maar ook dat het gebied er mooi uit ziet.

Recreatieve voorzieningen

Wat betreft de recreatieve voorzieningen moet de beheerder nadenken over de soort, het aantal, de kwaliteit en de locatie.

1. Soort

Om te kunnen recreëren zijn voorzieningen nodig. Welke voorzieningen nodig zijn, is afhankelijk van de recreatieve activiteit die wordt uitgevoerd. In Tabel 4 is aangegeven welke voorzieningen nodig zijn voor de verschillende activiteiten.

Tabel 4. Belangrijkste activiteitengroepen en bijbehorende voorzieningen

Hoofdgroep	Subgroep	Voorziening
<i>Mobiele recreatie</i>		
Wandelaars	Korte afstand wandelaars	Gemarkeerde en ongemarkeerde routes ≤ 5 km
	Lange afstand wandelaars	Idem > 5 km Rustige delen in het terrein
	Minder valide wandelaars	Aanpassen bestaande voorzieningen*
	Hondenuitlaters	Hondenloopgebied
	Gps'ers Struiners	GPS routes Struingebied
Fietsers	Toer	Fietspaden / routes
	Race	Fietspaden / routes
	Atb	ATB routes
Ruiters	Paardrijden	Ruiterpaden
	Aangespannen wagen	Speciale paden
Trimmers/joggers	Trimmers/joggers	Paden
<i>Stationaire recreatie</i>		
Zitters/blijvers	Zonnen/luieren	Speel- ligweiden
	Spelen	Speel- ligweiden Speelbos
	Eten	Barbecueplaatsen (picknick)banken
	Dagkampeerders Paalkampeerders	Dagkampeerterrein Paalkampeerterrein
<i>Informatie</i>		
Informatiezoekers	Informatiezoekers	Informatiepanelen, bezoekerscentra

* bijv. invalideparkeerplaats, klaphekje toegankelijk maken, korte routes

2. Aantal

Het aantal voorzieningen wordt aangegeven per ha of voor het totale terrein. Hoeveel voorzieningen nodig zijn, hangt samen met het aantal recreanten dat op een gemiddelde drukke dag (normdag) gebruik zal maken van de voorzieningen (zie ook 2.1.1 Ad 2. Aantal recreanten). De hoeveelheid benodigde recreatieve voorzieningen hangt niet 1-op-1 samen met het aantal recreanten. Het is niet zo dat er als er 300 wandelaars op een normdag komen er meer meters wandelroute moeten worden aangelegd dan als het er 299 zijn. Hierdoor wordt het in principe mogelijk met categorieën te werken, bijvoorbeeld weinig (0-100), gemiddeld (100 – 500), veel (500 en meer) wandelaars in een bepaald object of 1-3, 3-10, 10-20 en 20 en meer bezoekers per hectare op de normdag (deze indelingen zijn fictief!).

Om het aantal voorzieningen te bepalen kan gebruik worden gemaakt van normen. Een norm geeft aan hoeveel van een bepaalde recreatieve voorziening nodig is voor een bepaalde eenheid gebruiker (bijv. 1 m wandelpad per wandelaar). Op dit moment bestaan er nog nauwelijks normen voor het bepalen van de hoeveelheid recreatieve voorzieningen. De enig informatie die hierover gevonden is, is afkomstig uit het ICW rapport uit 1984 (in: Stichting Recreatie, 2001), waarin capaciteitsnormen voor wandelen en fietsen zijn opgesteld (zie Tabel 5).

Tabel 5. Capaciteitsnormen van recreatievoorzieningen in bos en natuurgebied (in pers/ dag/ km)

	Bos			Natuurgebied		
	Wandelen	Fietsen	Paardrijden	Wandelen	Fietsen	Paardrijden
Wandelpad	20 - 50			0 - 20		
Fietspad, vrijliggend		10 - 20			0 - 10	
Ruiterpad			15 - 30			0 - 8
Semi-verharde weg	7 - 15	5 - 10		0 - 5	0 - 5	

Bron: ICW-rapport in Landinrichtingsdienst (1984), in: Stichting Recreatie, 2001.

3. Kwaliteit

Ook de kwaliteit van een voorziening speelt een rol. De kwaliteit wordt door tal van kenmerken bepaald. Zo zal het materiaal een rol spelen. Kunststof banken spreken vaak wat minder tot de verbeelding dan houten banken omdat die natuurlijker aandoen. Bij de keuze voor een bepaalde voorziening spelen vaak verschillende criteria een rol. In Tabel 6 staat een voorbeeld waar je op moet letten bij de keuze voor een bepaald type van bewegwijzering.

Tabel 6. Waar moet je op letten bij de keuze van bewegwijzering?

Vervoermiddel	Voorziening	(Mate van) sturing	Belevingswaarde
Te voet	Verwijzingsborden	sturend	opvallend, maar niet storend
Fiets	Paddestoelen	geleidend	passend in de omgeving
Skeelers	Routebordjes	vrijheid biedend	standaard of bijzonder
Bromfiets	Routemarkering	scheiding van gebruik	herkenbaarheid- eigenheid
Paard	Knooppunten		
Motor			
Auto			
Kano			

Bron: Beeldenboek Recreatie (2001)

Wat betreft kwaliteit kan ook nog gezegd worden dat de voorzieningen heel en veilig moeten zijn. Dit lijken logische kwaliteitskenmerken en doorgaans zullen die dan ook niet in een plan worden opgenomen. Het is echter goed te beseffen dat het wezenlijke kwaliteitskenmerken zijn en het is goed om het te noemen bij de doelstelling, o.a. omdat het controle makkelijker maakt.

4. Locatie

De voorzieningen moeten op bepaalde plekken worden gesitueerd. Hierover moet worden nagedacht.

De combinatie van soort, aantal, kwaliteit en locatie vormt een terreindoel. Voorbeelden van een aantal (SMART) terreindoelen zijn te vinden in Tabel 7.

Tabel 7. Een paar voorbeelden van een concreet uitgewerkt terreindoelen (voorzieningen).

	Voorziening	Aantal totaal	Kwaliteit	Locatie
1	Wandelpaden	15 km	1 – 2 m breed, vlak	Zie kaart*
2	Wandelroutes	4 km	Paaltjes met geverfde kop	Zie kaart*
3	Bankjes	20	Hout – met rugleuning	Zie kaart*

* de locatie is hier verder niet ingevuld – deze staat normaal gesproken op een beheerkaart.

Het terrein (zelf)

De recreant stelt ook eisen aan de natuurlijke verschijningsvorm van het terrein. Bos en natuur moet verrassing bieden. Verrassing zit in variatie in bomen (soort, leeftijd), variatie in de padenstructuur (recht, krom, smal, breed), variatie in licht en kleur (open plekken en donker sparrenbos) en de kans op het zien van dieren. Deze eisen kunnen worden vertaald naar terreinkenmerken die eenduidig zijn te beoordelen en te beïnvloeden. Alle terreindoelen samen beschrijven een na te streven terreinbeeld (ook wel streefbeeld genoemd). Terreinkenmerken die de beleving kunnen beïnvloeden zijn o.a.:

- boomsoortensamenstelling
- menging in soorten
- openheid / licht
- menging in ontwikkelingsfasen
- gelaagdheid
- kenmerkende bomen
- dood hout
- bodemvegetatie
- voorkomen dieren

Ook de doelen t.a.v. het terrein zullen SMART beschreven moeten worden, willen ze bruikbaar zijn voor het beheer. Dit betekent dat duidelijk (meetbaar) aangeven moet worden wat er gerealiseerd moet worden. In Tabel 8 staan een aantal voorbeelden van SMART-doelstellingen.

Tabel 8. Een paar voorbeelden van concreet uitgewerkte terreindoelen (terrein).

	Doelstelling	Invulling
1	Boomsoortensamenstelling	20-30% inlandse eik, 30-60% grove den, 20-30% berk
2	Dood hout	10 dikke stammen (dbh > 25 cm) per ha liggend of staand
3	Dieren	Reewild 3.6 per 100 ha

Informatie en informatiebronnen

Om terreindoelen te kunnen bepalen is vooral belangrijk wat de wensen zijn van recreanten en verder is belangrijk wat de huidige situatie is. Informatie die nodig is, betreft:

1. Welke recreatiedoelen zijn vastgesteld?

De terreindoelen worden opgesteld om de recreatiedoelen te kunnen realiseren. Deze recreatiedoelen zijn dan ook het uitgangspunt voor dit besluitvormingsproces.

2. Wat zijn de wensen van de verschillende activiteitengroepen?

Om te kunnen bepalen hoeveel en welke voorzieningen moeten worden geplaatst en hoe de omgeving moet worden ingericht, is het belangrijk te weten wat de wensen zijn van de verschillende activiteitengroepen. Mensen geven in het algemeen de voorkeur aan een toegankelijk gebied met goed onderhouden voorzieningen als paden en routes en variatie in de uiterlijke verschijningsvorm van het terrein (zie hierboven). Meer specifieke eisen kunnen achterhaald worden door bezoekers van het terrein te bevragen. Meer daarover in § 3.2.

3. Wat is de huidige situatie?

Zeer belangrijk om te kunnen bepalen wat en waar moet worden gerealiseerd, is inzicht in de huidige situatie. Het gaat dan om welke voorzieningen er al zijn, maar ook hoe het terrein er verder uitziet. Deze informatie zal over het algemeen al beschikbaar zijn in de vorm van kaarten etc. Als dat niet het geval is zullen inventarisaties uitgevoerd moeten worden.

4. Wat is de potentie van het terrein?

Niet elk doel is overal mogelijk. De groeiplaats bepaalt wat er kan. De bodem en de waterhuishouding zijn belangrijke gegevens. Informatie over de 'potenties' van bodems e.d. is te vinden in handboeken, zoals het boek Geïntegreerd bosbeheer (Van der Jagt et al., 2000).

5. Welke doelen zijn er vastgesteld m.b.t. de andere functies?

Het is belangrijk dat de terreinkenmerken die van invloed zijn op het vervullen van de recreatiefunctie (beleving) vaak ook andere functies beïnvloeden. Zo zal de boomsoortensamenstelling ook het vervullen van de natuurfunctie en de houtproductiefunctie beïnvloeden. Dit betekent ook dat er functieconflicten kunnen ontstaan. Wat vanuit het oogpunt van recreatie gewenst is, kan vanuit het oogpunt van natuur ongewenst zijn. Het is dan ook belangrijk te weten wat de doelen m.b.t. de andere functies zijn. Conflicten moeten op basis van verstand worden opgelost. Zoneren kan hiervoor een oplossing zijn. Als hulpmiddel bij zonering wordt bij Alterra een model ontwikkeld waarmee de verspreiding van recreanten over wegen en paden in een natuurgebied gesimuleerd kan worden. Hiermee kan bijvoorbeeld het effect van wijzigingen in het padenpatroon nabootsen (Pouwels & Vos, 2001).

6. Hoe ziet de externe omgeving eruit?

De omgeving van het bos of natuurgebied kan een belangrijke invloed hebben op de inrichting van dat bos of natuurterrein. Het kan hier gaan om negatieve zaken, zoals horizonvervuiling en lawaai, maar ook positieve, zoals aangrenzende natuurterreinen, openbare wegen en paden die recreatie in het gebied mogelijk maken etc. Voor de plaatsing van voorzieningen (en zonering) is kennis over deze externe omgeving van groot belang. In het algemeen kan de informatie over deze externe omgeving vrij eenvoudig worden verzameld via kaarten.

7. Welke regelingen gelden m.b.t. het inrichten van een terrein?

Er zijn een groot aantal regelingen die de aanleg en het beheer van een terrein kunnen beïnvloeden. Genoemd kunnen worden:

- Subsidieregeling Natuurbeheer 2000. Hiermee kan o.a. inrichtingssubsidie worden verkregen (zie ook § 2.1.1)
- Boswet. Bossen en andere terreinen met veel bomen zijn beschermd door de Boswet. Deze wet zorgt er voor dat de bossen in Nederland in stand blijven en waar mogelijk worden uitgebreid. Iedereen die in een bos bomen wil gaan kappen, moet dit van tevoren melden. Het gekapte bos moet vervolgens opnieuw worden ingeplant of op een andere plek worden gecompenseerd. De informatie is eenvoudig te verkrijgen via bijvoorbeeld internet.

- Flora en Faunawet. Deze wet regelt de bescherming van in het wild levende planten- en diersoorten. De wet verbiedt het verstoren of verontrusten en vernietigen van in de wet opgenomen soorten en/of hun verblijf-, rust- of voortplantingsplaats. De informatie is eenvoudig te verkrijgen via bijvoorbeeld internet.
- Bestemmingsplan. Het is lastig zo niet onmogelijk bepaalde voorzieningen te realiseren in een terrein als de bestemming die het gebied daardoor krijgt conflicteert met de bestemming die in het bestemmingsplan is genoemd. Informatie over het bestemmingsplan is op het gemeentehuis van de betreffende gemeente te verkrijgen.

2.1.3 Acties/Maatregelen

Nadat de beheerder de te bereiken doelen heeft vastgesteld, moet hij bepalen hoe hij deze doelen gaat realiseren. Voor de beheerder betekent dit dat hij moet bepalen welke acties hij gaat nemen (welke maatregelen hij gaat uitvoeren). Relevante maatregelen zijn bijv.:

a. maatregelen gericht op voorzieningen

- plaatsen recreatieve voorzieningen
- beheer recreatieve voorzieningen
- verwijderen recreatieve voorzieningen
- aanleg wegen en paden
- beheer wegen en paden
- verwijderen wegen en paden

b. maatregelen die kunnen worden uitgevoerd t.b.v. een verbetering van de recreatieve beleving zijn bijv.:

- terreinvoorbereiding
- afrasteren (wilddruk)
- inplanten
- inboeten
- zuiveren / dunnen zonder opbrengsten
- bestrijding ongewenste soorten
- opsnoeien
- ringen
- toekomstbomen aanwijzen, bleszen en meten
- dunnen
- eindkap (groepen of boomsgewijs)
- wildbeheer
- jachttoezicht
- beheer doelsoorten fauna
- beheer vegetatie
- beheer doelsoorten flora
- beheer hakhout
- beheer lanen

Ook geplande acties moeten SMART zijn. Dit betekent dat moet worden aangegeven wat er moet gebeuren, waar het moet gebeuren en wanneer. In Tabel 9 staan een paar voorbeelden van SMART maatregelen.

Tabel 9. Een paar voorbeelden van concreet uitgewerkte terreindoelen.

	Maatregel	Locatie	Tijdstip
1	Plaatsen bank	Bij heideveld afd. 4a op plaats oude bank	2004
2	Laanbeheer	Lanen bospad en langs vak 3-5	2004
3	Afzetten hakhout	Afdelingen 16b en 17a	2004

Informatie en informatiebronnen

Om de gewenste maatregelen vast te kunnen stellen is bepaalde informatie relevant. Het betreft:

1. Welke terreindoelen zijn vastgesteld?

De acties/maatregelen worden uitgevoerd om de gewenste terreinkenmerken te realiseren.

2. Wat is de huidige situatie?

Zeer belangrijk om het beheer vast te kunnen stellen, is inzicht in de huidige situatie. Het gaat dan om welke voorzieningen er al zijn, maar ook hoe het terrein er verder uitziet. Deze informatie zal over het algemeen al beschikbaar zijn. Als dat niet het geval is, zullen inventarisaties uitgevoerd moeten worden. Daarbij zal ook op de kwaliteit gelet moeten worden. Deze informatie is ook nodig om de terreindoelen vast te kunnen stellen.

3. Welk beheer is nodig om van de uitgangssituatie naar de gewenste situatie te komen?

Voor een aantal maatregelen is het niet zo lastig om te bepalen wat er moet gebeuren. Deze kunnen in principe 1-op-1 worden afgeleid van de huidige situatie en de doelen. Als bijv. het doel is één bank op een bepaalde locatie te hebben en er staat nog geen bank, dan wordt de maatregel het neerzetten van een bank op die plek. Voor het beheer van bos en natuur vereist het vaststellen van de vereiste beheermaatregelen de nodige kennis van zaken. Deze kennis moet aanwezig zijn bij de beheerder. De kennis kan worden verkregen door cursussen te volgen, handboeken te lezen, met collega's te praten e.d.

2.1.4 Productiemiddelen

Voor het uitvoeren van maatregelen zijn productiemiddelen nodig. Het gaat hier o.a. om arbeid, machines en materialen, maar ook om de inzet van derden (bijv. loonwerkers, vrijwilligers).

De benodigde productiemiddelen hangen voor een belangrijk deel samen met de keuze voor de uit te voeren maatregel. In het algemeen is de belangrijkste keuze hier zelf doen of uitbesteden.

Informatie en informatiebronnen

Om de inzet van productiemiddelen vast te kunnen stellen, is de hieronder genoemde informatie relevant:

1. Welke acties/maatregelen zijn vastgesteld?

De acties/maatregelen die uitgevoerd moeten worden, bepalen voor een belangrijk deel welke productiemiddelen gebruikt moeten gaan worden.

2. Welke productiemiddelen zijn nodig om de maatregel uit te voeren?

Om de benodigde productiemiddelen vast te kunnen stellen, is inzicht nodig in de productiemiddelen die nodig zijn om een bepaalde maatregel uit te voeren. Vaak zijn er enkele alternatieven, waaronder het uitbesteden van het werk.

2.1.5 Financiële middelen

De inzet van productiemiddelen kost geld. Het geld dat het beheer kost, is niet echt een keuze, maar meer één van de uitkomsten van de genomen beslissingen. De informatie wat het beheer zal gaan kosten, zal worden gebruikt om te beoordelen of de beslissingen die gemaakt zijn, moeten worden heroverwogen.

Informatie en informatiebronnen

Om de kosten (en opbrengsten) vast te kunnen stellen, is de hieronder genoemde informatie belangrijk:

1. Welke productiemiddelen moeten worden ingezet?

Uit de planning blijkt welke productiemiddelen ingezet moeten gaan worden.

2. Hoelang moeten de productiemiddelen worden ingezet?

De kosten van de uit te voeren maatregelen worden deels bepaald door de tijd dat de ingeplande productiemiddelen worden ingezet. Daartoe kunnen eigen tijdnormen worden gebruikt, of kan gebruik gemaakt worden van de normen zoals die onder andere door Staatsbosbeheer (2000) worden uitgegeven.

3. Wat zijn de kosten van de in te zetten productiemiddelen per tijdseenheid?

De kosten van de inzet kunnen worden berekend door de tijd te vermenigvuldigen met de kosten per tijdseenheid. Deze kosten per tijdseenheid kunnen komen uit de eigen administratie. Normenboeken zoals dat van Staatsbosbeheer (2000) kunnen ook een bron van informatie zijn. In het Beeldenboek Recreatie (2001) staan kosten voor recreatieve voorzieningen beschreven.

Of 2/3. Wat zijn de kosten per eenheid maatregel?

De onderdelen 2 en 3 kunnen vaak ook in één stap worden gezet door gebruik te maken van kostennormen. In die kostennormen zijn de tijdnormen al gecombineerd met de kosten van productiemiddelen.

2.2 Uitvoering

Verskillende uitvoeringsprocessen

Uitvoering is in Hoofdstuk 2 beschreven als het uitvoeren van de opgestelde plannen, ofwel het uitvoeren van de acties/maatregelen die zijn vastgesteld om de beoogde doelen (in het terrein) te realiseren. In deze paragraaf wordt kort op deze uitvoering van maatregelen ingegaan. Daarnaast wordt in deze paragraaf ingegaan op het inspelen op incidenten. Dit is niet zozeer een uitvoeringsproces dat voortkomt uit de beheerplanning, maar heeft daar wel veel mee te maken .

2.2.1 Uitvoering inrichtings- en beheermaatregelen

De uitvoering van inrichtings- en beheermaatregelen is wat het zegt: het uitvoeren van van tevoren vastgestelde maatregelen, gericht op de inrichting van het terrein en het beheer van het terrein teneinde vastgestelde doelen te realiseren.

Informatie en informatiebronnen

Om maatregelen uit te kunnen voeren is bepaalde informatie essentieel. Het betreft:

1. Wat zijn de vastgestelde maatregelen?

Tijdens de planning is vastgesteld welke maatregelen uitgevoerd moeten worden, waar dat moet gebeuren en wanneer. Deze informatie is uiteraard essentieel om tot uitvoering over te kunnen gaan. Deze informatie komt uit het vastgestelde plan.

2. Wat zijn de te realiseren doelen?

Enige informatie over de te bereiken doelen is soms ook nodig om precies te kunnen bepalen hoe de soms wat abstract beschreven maatregelen in het veld uitgevoerd moeten worden. Bovendien kan de situatie in het veld soms leiden tot enige bijstelling van een plan. Deze informatie komt uit het vastgestelde plan.

3. Hoe is de situatie in het veld?

Om de maatregelen op de juiste manier uit te kunnen voeren, moet het terrein vooraf worden beoordeeld.

4. Hoe voer je een maatregel uit?

Het uitvoeren van maatregelen vereist bepaalde kennis over het uitvoeren zelf. Zo is kennis nodig over het vellen en aanplanten van bomen, het aanleggen van recreatieve voorzieningen etc. De uitvoerder moet deze kennis paraat hebben. Daarnaast is informatie te vinden in (hand)boeken, bijv. in het Beeldenboek Recreatie (2001) of het boek Geïntegreerd bosbeheer (Jagt et al., 2000). Een paar teksten uit Aanleg en beheer van bos en beplantingen (Schutz en van Tol, 1990) m.b.t. planten geven een voorbeeld: *Voor alle loofhoutsoorten is na uitvoerig onderzoek gebleken dat het weinig uitmaakt of in het najaar, winter of voorjaar wordt geplant, mits men plant bij betrokken, windstil weer en de bodem gemakkelijk te bewerken en vochthoudend is.*; *Is er een centrale inkuilplaats, dan wordt het oprooien en het transport van het plantsoen gescheiden van het plantwerk (inclusief uitzetten).*; *De beginrij wordt uitgezet met drie jalons. Voordat met het plantwerk wordt begonnen, wordt jalon 1 op*

bijvoorbeeld 2 m in de volgende planrij gezet.’; ‘Middelgroot plantsoen (3-4 jarige pinus, 2- en 3-jarige fijnspar en douglas, 2-jarige lariks) worden plant- voor plant geplant met een halfronde plantschop of halfronde plantriek. De plantriek wordt speciaal voor kleigronden aanbevolen.’

2.2.2 Inspelen op incidenten

In het terreinbeheer worden doelen vaak voor een wat langere periode vastgesteld. Recreatiedoelen hebben vaak een horizon van 5-10 jaar. In de praktijk blijkt het vaak lastig om maatregelen te plannen voor een periode van 5 jaar of langer. Eigenlijk moet elk jaar worden nagedacht over de uit te voeren maatregelen. En soms is zelfs dat te lang. In elk terrein zullen incidenten plaatsvinden die direct ingrijpen noodzakelijk maken. Zo kan bijv. worden geconstateerd dat een bankje is vernield of dat een pad is versperd door een omgewaaide boom etc. De beheerder moet dan snel inspelen op de actualiteit. Dit proces is in principe het onderdeel plannen van Acties/Maatregelen (zie § 2.1.3), alleen dan niet als onderdeel van het planningsproces, maar ad hoc. Na de ad hoc beslissing kan de maatregel vervolgens worden uitgevoerd (zie § 2.2).

Informatie en informatiebronnen

Omdat het hier in principe het plannen van maatregelen/acties betreft, kan hier verwezen worden naar § 2.1.3. Bij het inspelen op incidenten is de informatie over de huidige situatie (punt 2) extra relevant. Aan de lijst met benodigde informatie kan daarom worden toegevoegd:

1. Wat is het incident?

Om te anticiperen op een incident, moet het incident bekend zijn bij de eigenaar/beheerder. Het incident kan door de beheerder zelf worden waargenomen. Informatie kan ook komen van bezoekers. Het is verstandig dat eigenaren/beheerders een voorziening treffen voor het melden van incidenten. Melding kan persoonlijk, via een website, e-mail of de telefoon. Belangrijk is dat de bezoeker op de hoogte wordt gesteld van de manier van melden. Dit kan op de toegangsbordjes.

2.3 Monitoring en evaluatie

Evalueren van doelen en beheer

Na het verstrijken van de planningstermijn, is het goed het gevoerde beheer te evalueren. Bij de evaluatie kijkt de beheerder of gestelde doelen zijn gerealiseerd. Als dat niet het geval is, zal hij moeten bekijken waarom dat niet het geval is. Dit kan omdat de doelen niet haalbaar waren, maar ook omdat het uitgevoerde beheer niet toereikend was. Zelfs als de doelen wel gerealiseerd blijken, is het goed wat verder te kijken. Het beheer is dan wel effectief, maar mogelijk niet efficiënt. Het is mogelijk dat de doelen op een goedkopere manier bereikt hadden kunnen worden.

De verschillende vragen die tijdens het evaluatieproces gesteld moeten worden, zijn:

1. Zijn de gestelde recreatiedoelen gerealiseerd? En zo nee - waarom niet?
2. Zijn de gestelde terreindoelen gerealiseerd? En zo nee - waarom niet?

3. Zijn de geplande maatregelen uitgevoerd? En zo nee - waarom niet?
4. Zijn de geplande middelen ingezet? En zo nee - waarom niet?
5. Heeft het beheer gekost / opgebracht wat verwacht was?

De verschillende vragen (evaluaties) zijn niet los van elkaar te zien. Een afwijking kan vaak verklaard worden uit één van de andere onderdelen. Als bijv. de kosten te hoog uitvallen, dan kan dat omdat er andere productiemiddelen dan gepland zijn ingezet. En als bepaalde terreindoelen niet zijn gerealiseerd dan kan dat omdat bepaalde maatregelen niet zijn uitgevoerd.

Informatie en informatiebronnen

Om een evaluatie uit te kunnen voeren is de volgende informatie relevant:

1. Welke recreatiedoelen zijn vastgesteld?

Deze informatie is te vinden in het te evalueren plan.

2. Welke activiteitengroepen recreëren nu in het terrein en in welke aantallen doen zij dat?

Het achterhalen van deze informatie over activiteitengroepen vereist kennis van de eigen situatie. Om nauwkeurige gegevens te verkrijgen is veldonderzoek nodig. In § 3.1 wordt hier dieper op ingegaan. Zie daarnaast ook § 2.1.1 punt 1 en 2. Omdat het bedrijfsvoeringproces cyclisch is, hoort het verzamelen van deze informatie periodiek te gebeuren. Dit noemen we monitoring.

3. Welke terreindoelen zijn vastgesteld?

Deze informatie is te vinden in het te evalueren plan.

4. Wat is de gerealiseerde situatie?

Hoe ziet het terrein er nu uit? Het gaat dan om welke voorzieningen er al zijn, maar ook hoe het terrein er verder uitziet. Zie ook § 2.1.2 punt 3.

5. Wat zijn de geplande maatregelen?

Deze informatie is te vinden in het te evalueren plan.

6. Welke maatregelen zijn uitgevoerd?

Voor een evaluatie is het belangrijk dat bekend is welke maatregelen uitgevoerd zijn. Om over deze informatie te beschikken is het belangrijk over administratie te voeren waarin deze informatie wordt vastgelegd. Een computerprogramma zoals Diagnose (Van Raffé en De Jong, 2003) kan daarbij behulpzaam zijn.

7. Welke productiemiddelen zouden gebruikt worden?

Deze informatie is te vinden in het te evalueren plan.

8. Welke productiemiddelen zijn gebruikt?

Voor een evaluatie is het zinvol te weten welke productiemiddelen gebruikt zijn. Deze informatie kan het best worden vastgelegd in een te voeren

beheeradministratie. Een computerprogramma zoals Diagnose (Van Raffe en De Jong, 2003) kan daarbij behulpzaam zijn.

9. Wat zou het beheer moeten kosten (opbrengen)?

Deze informatie is te vinden in het te evalueren plan.

10. Wat heeft het beheer gekost?

Voor een evaluatie is het belangrijk te weten wat het beheer heeft gekost. Om over deze informatie te kunnen beschikken zou de eigenaar/beheerder gegevens moeten vastleggen in een administratie. Een computerprogramma zoals Diagnose (Van Raffe en De Jong, 2003) kan daarbij behulpzaam zijn.

Veel van de informatie die verzameld moet worden voor de evaluatie, moet ook verzameld worden voor de planning. Omdat de evaluatie in een cyclisch proces plaatsvindt en wordt uitgevoerd vlak voordat de nieuwe planning wordt gemaakt, is het voldoende voor beide processen eenmalig informatie te verzamelen en deze in beide processen te gebruiken.

3 Recreatiemonitoring: tellingen en enquêtes

In het vorige hoofdstuk is het bedrijfsvoeringproces (planning, uitvoering en monitoring en evaluatie) voor recreatie beschreven. Ook de daarvoor benodigde informatie, kwam aan de orde. Voor een deel van deze informatie is onderzoek (recreatiemonitoring) in het terrein nodig. In dit hoofdstuk wordt nader ingegaan op dit onderzoek. Het gaat om onderzoek waarmee het aantal recreanten bepaald kan worden en onderzoek waarmee informatie over de bezoekers kan worden verkregen.

3.1 Bepaling aantal recreanten

Uit het vorige hoofdstuk bleek dat voor het opstellen van recreatiedoelen (en de evaluatie hiervan) informatie nodig is over aantallen recreanten. Hiervoor is kwantitatief onderzoek nodig. Voor het verzamelen van kwantitatieve gegevens bestaan een aantal methoden:

- administreren van verkoopcijfers/kaartverkoop;
- visuele tellingen (telling waarbij gebruik wordt gemaakt van visuele waarnemingen om de omvang en het aantal passages (in personen of voertuigen) vast te stellen);
- mechanische tellingen (telling waarbij gebruik wordt gemaakt van instrumenten die het aantal voertuigpassages automatisch registeren);
- schattingen op basis van inzicht van de beheerder en 'expertjudgement'.

Combinaties van bovenstaande methoden zijn ook mogelijk.

Het doel van de tellingen is inzicht verkrijgen in het aantal recreanten (per activiteitengroep) om op grond daarvan de capaciteit van het gebied en voorzieningen te bepalen.

Als voor het terrein entree gevraagd wordt in de vorm van een dag- of jaarkaart kunnen deze cijfers gebruikt worden om inzicht te krijgen in het dagbezoek. Er zijn echter weinig natuurterreinen waar dit het geval is en bovendien wordt dan ook niet geregistreerd tot welke activiteitengroep een bezoeker behoort.

Dit laatste geldt ook voor mechanische tellingen. Hierbij worden over het algemeen alleen auto's of fietsen geteld. Bovendien zijn mechanische tellingen kostbaar en gevoelig voor vernieling. In het buitenland wordt voor dit doel ook gebruik gemaakt van videocamera's.

Visuele tellingen waarbij bij verschillende in- en uitgangen bezoekers worden geteld, zijn voor het bovengenoemde doel het meest geschikt. Zoals reeds gezegd in § 2.1.1 wordt om de capaciteit per dag te bepalen, uitgegaan van een normdag. Op zo'n dag is het goed mogelijk inzicht te krijgen in het totale aantal bezoekers op een druk moment. In § 2.1.1 punt 2 is ook aangegeven dat voor de meest gebruikelijke activiteiten (wandelen en fietsen) een mooie voorjaarsdag gebruikt kan worden als normdag.

Als inzicht in het totale jaarbezoek gewenst is, dan zal vaker moeten worden geteld dan alleen op een of enkele 'normdagen'. Er moet dan ook inzicht komen in het aantal bezoekers op minder drukke dagen (bijv. doordeweekse dagen in het najaar). Een alternatief is om een vuistregel te gebruiken: een normdag is ca. 1,2% van het jaarbezoek (m.m. Goossen, 2004).

Om een globaal inzicht te krijgen in het aantal bezoekers op een normdag kunnen ook schattingen gemaakt worden. Schattingen zijn veel minder betrouwbaar dan tellingen, maar als een bepaalde marge in de uitkomst voor het beheer niet uitmaakt, zijn schattingen een optie omdat ze weinig tijd en geld kosten. Beheerders kunnen soms redelijke schattingen maken voor bepaalde activiteitengroepen. Dit zal vooral het geval zijn in extensief gebruikte terreinen. Beheerders kunnen bij het schatten eventueel terugvallen op ervaringen van anderen. Zo kan aan een manegehouder in de buurt van een bos gevraagd worden een schatting te maken van het aantal ruiters dat het bos bezoekt.

Ook door het tellen van auto's op verschillende tijdstippen op de dag, kan een indicatie van het aantal bezoekers worden verkregen. Op grond hiervan zijn echter geen aantallen per activiteitengroep te bepalen. Als er op dezelfde dag enquêtes worden gehouden, zouden op basis van deze resultaten schattingen gemaakt kunnen worden van het aantal per activiteitengroep.

Zoals vermeld is het belangrijk dat aantallen per activiteitengroep (wandelaar, fietser, atb'er, ruiter etc.) worden onderscheiden. Het is echter lastig om op het oog verschillende typen wandelaars te onderscheiden zoals bijvoorbeeld korte afstandswandelaars, wandelaars met een gps, struiners etc.

Het verdient daarom aanbeveling om de tellingen gelijktijdig en op dezelfde plaats uit te voeren als de enquêtes (meer daarover in de volgende paragraaf), zodat de enquêteresultaten gebruikt kunnen worden om indruk te krijgen van het type wandelaar. Tevens kunnen de resultaten van de tellingen gebruikt worden bij het bepalen van een steekproef. In Bijlage 3 staat een voorbeeld van een telformulier.

3.2 Methode om informatie van bezoekers te krijgen

Uit het vorige hoofdstuk (en ook de vorige paragraaf) bleek dat het om verschillende redenen belangrijk is informatie over recreanten te krijgen die van de recreanten zelf moet komen. Het gaat hier met name om:

1. De activiteit die een persoon in het terrein uitvoert. Deze informatie is nodig om het aantal recreanten per activiteitengroep te kunnen bepalen en dit doel te kunnen evalueren (zie § 2.1.1: 1, § 2.3: 2 en § 3.1).
2. Inzicht in de capaciteit van het gebied door te vragen hoe recreanten de huidige 'drukke' beleven (zie § 2.1.1: 3) en door tellingen.
3. Inzicht in de wensen van recreanten m.b.t. de inrichting door na te gaan hoe ze de huidige inrichting ervaren (zie § 2.1.2: 2).
4. Inzicht in de kenmerken van bezoekers zoals leeftijd, woonplaats e.d. Deze informatie is waardevol om overige onderzoeksresultaten te verklaren en doelen op te stellen.

De bovengenoemde informatie kan verzameld worden via kwalitatief onderzoek. Dit kan bijvoorbeeld door mondelinge of schriftelijke enquêtes. Bij een mondelinge enquête stelt de enquêteur de vragen aan de hand van een van tevoren opgestelde vragenlijst. Bij een schriftelijke enquête vult de respondent de vragenlijst zelfstandig in. Meestal wordt de voorkeur gegeven aan een schriftelijke enquête, omdat:

- deze eenvoudiger uit te voeren is; de enquêtes moeten alleen worden verspreid en de enquêteurs hoeven minder uitgebreid te worden geïnstrueerd;
- het minder tijd kost en dus ook goedkoper is.

Een schriftelijke enquête kan ter plekke ingevuld worden of mee naar huis genomen worden, zodat de respondent de vragenlijst in kan vullen wanneer dat hem of haar het beste uitkomt. De respondent moet vervolgens de vragenlijst terugsturen.

In theorie is het nadeel van een schriftelijke enquête de lagere respons. In de praktijk blijkt dit echter mee te vallen. Uit vergelijkbaar onderzoek van Natuurmonumenten blijkt dat de respons meestal boven de 50% ligt (Bron UvA BV, 1997). De gemiddelde respons voor een dergelijk onderzoek is 35%. De respons wordt wel deels beïnvloed door de omvang en complexiteit van de vragenlijst. Daarom is het goed om bij het opstellen van een vragenlijst hier rekening mee te houden. Dit betekent dat de vragen en de opbouw van de enquête aan bepaalde eisen moet voldoen. Voor een goede vragenlijst is het volgende van belang (Korteweg & Van Weesep, 1983):

Kenmerken van een goede vraag

Een algemene eis is dat vragen aan moeten sluiten bij het taal- en woordgebruik van de respondenten. Dit stelt de volgende concrete eisen aan de vragen:

- zo nauwkeurig mogelijk en kort formuleren;
- neutraal formuleren (niet suggestief);
- eenduidig (voor 1 uitleg vatbaar);
- eendimensionaal (geen twee vragen in 1 vraag stellen);
- aansluiten bij informatieniveau en referentiekader van de respondent.

Opbouw en lengte vragenlijst

Voor de opbouw van de vragenlijst is het van belang dat de volgorde van de vragen aansluit bij de logica van de respondent. Dit betekent dat de vragenlijst begint met vragen die weinig problemen kunnen opleveren en daarna de meer complexe vragen, zoals vragen naar motieven en de mening van de respondent. Vragen over persoonskenmerken kunnen aan het begin of einde worden gesteld. Aan het slot van de vragenlijst krijgt de respondent de mogelijkheid zijn ideeën en verwachtingen ten aanzien van het onderwerp te uiten. De vragenlijst mag niet te lang zijn. Voor een schriftelijke enquête is ongeveer een half uur het maximum, maar 20 minuten is beter.

3.2.1 Het opstellen van een vragenlijst

Welke vragen worden opgenomen in de vragenlijst is uiteraard afhankelijk van het doel van het onderzoek. Deze doelen staan bovenin § 3.2 vermeld. Op basis van deze onderzoeksdoelen kan onderscheid worden gemaakt tussen:

1. kenmerken van het bezoek:
  - uitgevoerde activiteit
  - gebruik voorzieningen
  - verblijfsduur in het gebied
  - bezoekfrequentie
  - bezoekperiode (dag, seizoen)
  - groepsgrootte
  - vervoermiddel naar het gebied
  - motief
2. kenmerken van de bezoekers:
  - geslacht
  - leeftijd
  - opleiding
  - woonplaats
3. waardering van het terrein:
  - ontspanning
  - veiligheid
  - drukte
  - hinder van honden of andere recreanten
  - aanwezigheid van dieren
  - wandel-, fiets-, en ruitermogelijkheden
  - onderhoud

ad 1 – kenmerken van het bezoek: Deze informatie heeft de beheerder nodig om zijn doelen t.a.v. activiteitengroepen op te kunnen stellen (en te evalueren). Hiervoor is in eerste instantie uiteraard inzicht nodig in de uitgevoerde activiteit (in combinatie met de resultaten van tellingen – zie § 3.1). Om meer inzicht te krijgen in de omvang van het bezoek zijn echter ook gegevens over bezoekfrequentie, verblijfsduur en bezoekperiode van belang. Om de activiteitengroepen verder te kunnen verfijnen (rustzoekers, ouderen etc.) zijn gegevens nodig over het motief van het bezoek en groepsgrootte. Daarnaast kunnen bepaalde kenmerken van de bezoekers (zie ad 2) worden gebruikt.

ad 2 – kenmerken van de bezoekers: Deze informatie is vaak waardevol om de onderzoeksresultaten te verklaren. Bovendien kan de beheerder de informatie gebruiken om voorzieningen in het terrein of informatie over het terrein zo goed mogelijk af te stemmen op de bezoekers. Als bijvoorbeeld blijkt dat 75% van de bezoekers 65 jaar en ouder is, kan de beheerder bijvoorbeeld meer bankjes plaatsen

en zorgen dat het gebied goed toegankelijk is voor bijv. rolstoelen of scootmobielles. Daarnaast geeft deze informatie de beheerder ook inzicht in niet-bezoekers. Op grond hiervan kan hij activiteiten ontwikkelen om nieuwe groepen bezoekers aan te trekken. Dit is uiteraard afhankelijk van de doelstellingen die de beheerder gesteld heeft.

ad 3 – waardering van het terrein: De waardering van een bezoek aan bos en natuur geeft aan in welke mate het bezoek in behoeften (verwachtingen) aan ontspanning voorziet. De waardering heeft betrekking op de gebruikswaarde en belevingswaarde van een terrein. Gebruikswaarde is de mate waarin bezoekers de activiteiten kunnen verrichten in het terrein. Belevingswaarde is de mate waarin de bezoeker gevoelens van bijvoorbeeld ontspanning, plezier, veiligheid, rust etc. heeft kunnen ervaren. Uit onderzoek is gebleken dat terreinkenmerken van invloed zijn op de waardering. Daarom wordt o.a. gevraagd naar wandel-, fiets- en ruitermogelijkheden, hinder- en druktebeleving en onderhoud van het terrein. De informatie die deze vragen opleveren, kan een beheerder gebruiken om te bepalen of de vertaling van recreatiedoelen in terreindoelen goed is gegaan (of het terrein geschikt is voor de activiteitengroepen die het terrein gebruiken). Het is een soort toets of gebruikte normen correct zijn. De kennis die deze vragen oplevert, moet voorzichtig worden gebruikt. Het kan heel goed zijn dat de hoeveelheid voorzieningen niet onvoldoende zijn. Maar omdat alleen aan de bezoekers wordt gevraagd of ze tevreden zijn, kan toch een ‘onterecht’ positief beeld ontstaan. Waardering blijkt ook om andere redenen vaak een lastig onderdeel te zijn:

- Een probleem is dat het een subjectief begrip is. Het wordt beïnvloed door tal van factoren, zoals de stemming en het verwachtingspatroon van de respondenten. Zo vinden recreanten een terrein al gauw te druk. Ze gaan immers naar de natuur om rust te vinden.
- Ook is het een probleem dat de recreant niet goed weet wat hij moet beoordelen. Voor een recreant is het moeilijk om onderscheid te maken tussen het terrein van de particulier die een onderzoek doet en het terrein van Natuurmonumenten waar hij tijdens zijn wandeling ook is geweest. Hij beoordeelt het geheel.

Voorbeeld-enquête

Op grond van bovenstaande aspecten is een voorbeeldenquête gemaakt. Deze staat in Bijlage 5. De vragen 1 t/m 9 hebben betrekking op de kenmerken van het bezoek. Met de vragen 10 en 11 wordt gemeten hoe tevreden de recreant is met het gebied. Aan de hand van een aantal uitspraken moet de respondent aangeven hoe hij het gebied waardeert (vraag 10) en hoeveel belang hij er aan hecht in het algemeen (vraag 11). Op basis van het belang kan de relevantie van de antwoorden op de vragen over de waardering worden vastgesteld. De vragen 12 t/m 15 gaan over bezoekerskenmerken. Tot slot wordt de gelegenheid geboden opmerkingen te maken. Zo'n open vraag aan het eind blijkt in de praktijk vaak interessante gegevens op te leveren.

3.2.2 Het opstellen van een begeleidende brief

Bij het uitdelen van de enquête in het terrein is het handig om een begeleidende brief bij te voegen. Deze brief is met name van belang als mensen de enquête niet ter plekke invullen, maar mee naar huis nemen. Dit kan grote invloed hebben op de respons van de enquête, omdat een respondent zich al dan niet aangesproken voelt en besluit de vragenlijst juist wel of niet in te vullen.

In een begeleidende brief moet informatie staan over het doel van het onderzoek, de verantwoordelijke instantie en waarom het belangrijk is dat juist de persoon die de enquête krijgt hem ook invult (in Bijlage 4 staat een voorbeeld van een dergelijke brief). Daarnaast dient kort vermeld te worden wat er met de resultaten gebeurt. Eventueel kan onder de geretourneerde enquêtes een presentje worden verloten. Tot slot moet er iets gezegd worden over de wijze waarop de enquête ingevuld moet worden en de tijd die dat ongeveer kost.

3.2.3 Steekproef

Niet alle bezoekers kunnen worden ondervraagd. Daarom is een steekproef noodzakelijk. Een steekproef moet representatief zijn. Dit betekent dat de respons een afspiegeling van de gebruikerspopulatie moet zijn. Voor een representatieve steekproef zijn twee zaken van belang (De Bruin et al, 1988):

1. de wijze van steekproeftrekking dient a-select te zijn;
2. de omvang van de steekproef.

ad 1. Steekproeftrekking

Een steekproef is a-select als elke bezoeker een gelijke kans heeft om in de steekproef te komen. Het trekken van een steekproef voor onderzoek onder gebruikers van bos- en natuurterreinen is een gecompliceerde aangelegenheid. Er kan geen gebruik worden gemaakt van een bestand (bijv. ledenlijst) waaruit a-select een steekproef kan worden getrokken. Bovendien is de populatie variabel in ruimte en tijd, mobiel en soms moeilijk te bereiken.

Als uit eerdere tellingen bekend is hoe de bezoekers zich verdelen over de tijd en de toegangen van het gebied, kan voor een a-selecte steekproeftrekking de methode 'cordon sampling design' gebruikt worden. Hierbij wordt van tevoren bepaald welke fractie van de bezoekers een enquête krijgt uitgereikt. De omvang van de steekproef dient per ingang evenredig te zijn met het aandeel van het totale bezoek dat het terrein via die ingang bezoekt. Hiertoe dient het aantal uit te delen enquêtes per tijdseenheid te variëren overeenkomstig de omvang van bezoekersstromen. Anders gezegd, de bezoekers die in de piekuren vertrekken, moeten een even grote kans hebben om een enquête te krijgen als bezoekers in de rustige uren. In de praktijk betekent dit dat iedere 'zoveelste' recreant een enquête krijgt.

Omdat vooraf vaak geen bezoekcijfers bekend zijn, wordt in dergelijke gevallen vaak gekozen voor uitdelen 'at a constant rate'. Dat wil zeggen dat nadat een enquête is uitgedeeld, de eerstvolgende passerende recreant een enquête krijgt. Dit betekent dat

de steekproeffractie varieert per tijdseenheid en per uitgang. Recreanten in de rustige uren zullen in de steekproef oververtegenwoordigd zijn. Dit kan hersteld worden door middel van een herwegingsprocedure, maar daarvoor is het noodzakelijk dat per ingang tellingen worden verricht. De steekproeffractie wordt bij deze methode dus achteraf bepaald.

Dagtype, seizoen, weertype en tijdstip van enquêteren

Voor een aselechte steekproef is ook de periode van de dag, het dagtype en het seizoen waarin geënquêteerd wordt van belang. Om alle bezoekers een even grote kans te geven om in de steekproef te vallen dienen er op verschillende dagtypen (zondag, zaterdag en een doordeweekse dag) enquêtes uitgedeeld te worden. Ook het tijdstip is hierbij van belang. Uit diverse recreatieonderzoeken blijkt dat globaal 90% van de bezoekers arriveert tussen 9.00 en 16.00 (Visschedijk, 1997; 1999; Bron UvA BV, 1997). Indien de enquêtes in deze periode worden uitgedeeld zal de steekproef uit ongeveer 90% van het totale dagbezoek worden getrokken. Indien echter bijv. vogels kijken een belangrijke activiteit is in het onderzoeksgebied dan zullen ook op een aanmerkelijk vroeger tijdstip enquêtes uitgedeeld moeten worden.

Uit diversie studies is gebleken dat natuurgerichte recreatie afhankelijk is van het weertype en het seizoen. Met de verandering van het weer en seizoen wijzigt niet alleen het aantal recreanten, maar ook het type recreant. Het verdient voorkeur om in verschillende jaargetijden onderzoek te doen. Voor- en najaar wijken qua gebruik niet veel van elkaar af, zodat volstaan kan worden met drie metingen: in de zomer, in de winter en in het voor- of najaar.

ad 2. Steekproefomvang

De steekproefomvang is het totaal aantal personen dat in de enquête wordt betrokken. De steekproefomvang is afhankelijk van de volgende factoren:

1. de mate van onnauwkeurigheid.

Dit is de maximale toegestane (procentuele) afwijking welke de uitkomst van de steekproef mag hebben t.o.v. de totale populatie. Dit wordt vaak op 5% gesteld. Dat wil zeggen, dat als uit de steekproef blijkt dat 50% van de steekproefpopulatie een activiteit onderneemt, voor de gehele populatie mag worden aangenomen dat dit percentage ligt tussen de 45% en 55%.

2. de mate van de gewenste betrouwbaarheid

Dit is de kans dat de bij de steekproefpopulatie gevonden waarden (percentages) binnen de grenzen van de vereiste nauwkeurigheid, eveneens gelden voor de totale populatie. De gewenste betrouwbaarheid wordt meestal op 95% gesteld.

3. de mate van homogeniteit van de steekproef

Hieronder wordt verstaan de mate waarin de te onderzoeken aspecten voorkomen in de totale populatie. Toevalligheden moeten uitgesloten zijn. Naarmate een populatie meer heterogeen is, zal de steekproefomvang moeten toenemen.

4. het verwachte percentage non respons

Het percentage non respons is de verhouding tussen het aantal personen dat geen medewerking verleent aan een enquête en het totaal aantal voor de enquête benaderde personen. Een verwacht non respons percentage van bijvoorbeeld 50% heeft tot gevolg dat er twee keer zoveel interviews afgenomen moeten worden.

5. de gehanteerde analyse techniek en de diepgang van de analyse

Ook de analysetechniek en de diepgang van de analyse is van invloed op de steekproefomvang. Hintzen (1977) stelt als norm, dat het aantal scores per cel minimaal 10 en het liefst 20 of meer moet bedragen, wil een analyse zinvol zijn. Bijvoorbeeld als men een analyse wil maken van het verband tussen opleidingsniveau (3 niveaus) en de ondernomen activiteit (8 activiteiten) dan dient de minimale steekproefomvang 240 te bedragen. Hierbij wordt er vanuit gegaan dat de verdeling over de cellen gelijkmatig is, hetgeen in de praktijk nauwelijks voor zal komen.

In de praktijk blijkt dat het vaak lastig is in de steekproef een juiste afspiegeling te krijgen van kleine activiteitengroepen als bijvoorbeeld ruiters of atb'ers. Om het gebruik en waardering van deze groepen te kunnen achterhalen, kan overwogen worden deze groepen apart te benaderen door bijvoorbeeld enquêtes uit te delen bij de manege(s) in de buurt of bij een atb-club.

3.2.4 Uitvoering van de enquête

De enquête uit Bijlage 5 kan gebruikt worden als basisvragenlijst. Eventueel kan deze lijst nog aangevuld worden met enkele vragen die specifiek van toepassing zijn voor het terrein of de situatie ter plekke. Ook kunnen vragen achterwege blijven als deze niet voor het terrein van belang zijn of als de informatie niet van belang wordt geacht.

Voor gebruik is het verstandig om de enquête op kleine schaal te testen door een aantal bezoekers (5) te vragen om de lijst ter plekke in te vullen. Na eventuele aanpassingen moet de enquête vermenigvuldigd worden voor het daadwerkelijke onderzoek.

Hoeveel enquêtes vervaardigd moeten worden is afhankelijk van de steekproef en de non-respons. Het is lastig om een uitspraak te doen over de juiste omvang van de steekproef (zie hierboven). Natuurmonumenten gaat in haar recreatieonderzoeken uit van minimaal 100 ingevulde enquêtes per dagtype (Konijnenburg, 1995). Afhankelijk van de diepgang van de analyses kan het aantal ingevulde enquêtes kleiner of moet het aantal groter zijn. Een vuistregel is dat minimaal 20 scores per cel nodig zijn voor een zinvolle analyse. Wat betreft de non-respons kan gerekend worden op 50%. Voor 100 ingevulde enquêtes, zullen dus 200 enquêtes uitgedeeld moeten worden. De enquête dient uitgedeeld te worden op 3 dagtypen: 1 doordeweekse dag, 1 zaterdag en 1 zondag in het voor- of najaar en in de zomer of winter tussen 10.00 en 18.00 uur (weekend) of tussen 9.00 en 17.00 uur (door de week). Als echter uit de

praktijk blijkt dat een belangrijk deel van de bezoekers voor of na deze tijdstippen komt, is het verstandig de tijden uit te breiden.

De enquêtes dienen uitgedeeld te worden bij de in/uitgangen van het terrein aan vertrekkende bezoekers. Dit dient zowel bij hoofdingangen (veel bezoekers) als neveningangen (matig veel bezoekers) te gebeuren. Het beste is om in/uitgangen te kiezen waar verschillende recreatietypen (wandelaars, fietsers, ruiters) vertrekken. Aan de hand van Tabel 10 kan bepaald worden bij hoeveel hoofd- en neveningangen enquêtes uitgedeeld moeten worden.

Tabel 10. Aantal ingangen en enquêteposten.

Aantal hoofdingangen	Aantal hoofdingangen waar enquêtes uitgedeeld worden	Aantal neveningangen	Aantal neveningangen waar enquêtes uitgedeeld worden
1 – 4	1	< 5	2
5 – 10	2	5 – 10	3
>10	3	10 – 25	4
		>25	5

Bron: Konijnenburg, et al.(1995)

De enquêtes moeten ook weer retour komen. Het is het handigst wanneer mensen de enquête ter plekke invullen en inleveren. In het terrein dienen daarvoor mogelijkheden aanwezig te zijn in de vorm van (picknick)tafels, schrijflankjes en pennen. Als mensen de enquête mee naar huis nemen, dient deze later teruggestuurd te worden met een antwoordenvolp. Dit is kostbaarder in verband met portokosten.

3.3 Uitvoering van het onderzoek en analyse van de gegevens

De gegevens moeten in het veld verzameld worden. Dit betekent dat er mensen nodig zijn om enquêtes uit te delen en bezoekers te tellen. Vaak kan een beheerder het werk zelf doen (bijv. als het terrein beperkt van omvang is en/of weinig ingangen kent). Ook kan er gewerkt worden met vrijwilligers of betaalde krachten. In de laatste gevallen dienen de medewerkers geïnstrueerd te worden over het doel en werkwijze van het onderzoek.

Nadat de gegevens verzameld zijn, moeten ze ingevoerd worden in de computer en geanalyseerd worden. Hiervoor zijn computerprogramma's als Excel en SPSS geschikt. Om de resultaten te kunnen analyseren is kennis nodig van onderzoeksmethoden en -technieken en van de genoemde programma's.

Goed onderzoek is vakwerk. Daarom is het (deels) uitbesteden van de werkzaamheden aan een onderzoeksbureau een goede optie. Indien dit budgettair onmogelijk is, kan ook gedacht worden aan niet-commerciële onderzoeksinstanties zoals onderwijsinstellingen die onderzoeken uitvoeren.

4 Discussie

In de vorige hoofdstukken is ingegaan op de planning en evaluatie m.b.t. recreatie, de informatie die nodig is om deze processen uit te kunnen voeren en een aantal methoden om deze informatie te verzamelen. In dit discussiehoofdstuk wordt nog kort stil gestaan bij de toepasbaarheid en een aantal andere zaken die nog onvoldoende in het rapport aan bod zijn geweest.

Recreatie wel of niet

Er zijn heel veel verschillende terreinbeherende bedrijven/organisaties. Zo zijn er bedrijven/organisaties die recreatie als één van de hoofdfuncties zien, maar ook bedrijven/organisaties die recreatie alleen zien als een mogelijkheid om subsidie te verkrijgen. Dit rapport beschrijft hoe een organisatie die professioneel met recreatie om wil gaan, de bedrijfsvoering kan inrichten om te zorgen voor een goede functievervulling.

Recreatie is geen product

Bedrijven die niet echt op recreatie willen sturen, zullen veel minder belang hebben bij bijvoorbeeld een goed onderbouwde planning. Zij zullen bijvoorbeeld geen behoefte hebben aan gegevens over aantallen recreanten per activiteitengroep en deze gegevens ook niet verzamelen. Ook veel organisaties die wel zeggen recreatie als belangrijke functie te zien, zullen niet echt op aantallen willen sturen. Dit heeft alles te maken met het feit dat recreatie slecht vermarktbaar is. Het geldt dat voor recreatie wordt verkregen (subsidies), hangt niet of nauwelijks samen met de hoeveelheid recreanten die in het terrein recreëren.

Pilot en handboek

Het rapport is gebaseerd op een kader dat is ontwikkeld om de recreatiesturing van Staatsbosbeheer te kunnen evalueren. Het biedt handvatten voor beheerders die professioneel op recreatie willen sturen, maar het is nog geen pasklare oplossing voor elke organisatie. Het verdient daarom aanbeveling de specifieke informatiebehoefte van beheerders nader te onderzoeken bijvoorbeeld in de vorm van een pilot/casestudie. Als meer beheerders recreatie op een wat professionelere manier willen benaderen, is het aan te bevelen de inhoud van dit rapport wat praktischer op te schrijven en in de vorm van een handboek uit te geven. En kanttekening die hierbij gemaakt moet worden, is dat het maken van plannen, het verzamelen van de daarvoor benodigde informatie en het analyseren van de gegevens, niet eenvoudig is. Als een beheerder bijvoorbeeld de expertise mist om statistische resultaten te interpreteren, dan is het verstandig deskundigen in te huren, zoals nu al vaak gebeurt voor bijv. bosinventarisaties of flora- en fauna-inventarisaties.

Literatuur

Boer, J. de, 1989. Marketing & Promotie voor de Recreatiesector 3. Het Onderzoekboek. Amsterdam, Bureau Welzijnsmarketing.

Boer, T.A. de & J.K. van Raffe, 2004. Evaluatie Recreatiemonitoring Staatsbosbeheer. Wageningen, Alterra. Intern rapport.

Boshart, M., 1984. Reader openluchtrecreatie. Breda, NWTI. Intern document.

Bron UvA BV., 1997. Perspectief op recreatie. Een evaluatie en aanpassing van de onderzoeksmethodiek t.b.v. het meten van recreatieve waarde in natuurterreinen. Amsterdam, Bron UvA.

Bruin, de A.H, A. van Hoorn & C.F. Jaarsma, 1988. Ontwikkeling van een methode ter bepaling van het gebruik van openluchtrecreatie-projecten. Wageningen, Instituut voor Cultuurtechniek en Waterhuishouding. Rapport 24.

Jagt, J.L. van der, J.M. Paasman, L.A.S. Klingen, M.R. Houtzagers & C.F. Konings, 2000. Geïntegreerd bosbeheer; praktijk, voorbeelden en achtergronden. Wageningen, EC-LNV.

Konijnenburg, P.G. van, H.W.J. Boerwinkel & J.G. Bakker, 1995. Onderzoeksmethodiek t.b.v. het meten van recreatieve waarden in natuurterreinen. Wageningen, Landbouwniversiteit. Rapport 43.

Korteweg P.J. & J. van Weesep (red.), 1983. Ruimtelijk onderzoek. Leidraad voor opzet, uitvoering en verwerking. Utrecht, De Boer-Cuperus.

Pouwels, R. & C.C. Vos, 2001. Recreatie en biodiversiteit in balans: een ruimtelijke benadering van functiecombinaties. Wageningen, Alterra. Rapport 227.

Raffe, J.K. van & T.A. de Boer, 2003. Recreatieaanbieders in de groene ruimte. Wageningen, Alterra. Rapport 711.

Raffe, J.K. van & R.J.A.M. Wolf, 2000. Bedrijfsplanning geïntegreerd bosbeheer. Wageningen, Alterra. Rapport 051.

Schutz en van Tol, 1990. Aanleg en beheer van bos en beplantingen (derde ongewijzigde druk). Wageningen, De Dorschkamp.

Staatsbosbeheer, 2000. Normenboek Staatsbosbeheer 2000 - 2001. Normen voor de uitvoering van werkzaamheden in Bosbouw, Natuurbeheer en Landschapsverzorging. Staatsbosbeheer, Driebergen.

Stichting Recreatie, 2001. Beeldenboek Recreatie. Zicht op inrichting en voorzieningen. Den Haag, Stichting Recreatie, Kennis- en Innovatiecentrum.

Stichting Recreatie, 2001. Rood en groen in balans. Een verkenning van groennormen en alternatieve benaderingen. Den Haag, Stichting Recreatie, Kennis- en Innovatiecentrum.

Stroband, A.G., M.J.F. Wesselink & C.W. van Iperen, 1990. Het beïnvloeden van het gedrag van recreanten in natuurgebieden: een programmeringstudie over sturingsmaatregelen. Rijswijk, Raad voor het Milieu- en Natuuronderzoek.

Visschedijk, P.A.M., 1997. Pilotstudie gegevensverzameling recreatief gebruik SBB-terreinen. Wageningen, Instituut voor Bos- en Natuuronderzoek.

Visschedijk, P.A.M., 1997. Gegevensverzameling recreatief gebruik SBB-terreinen 1998. Wageningen, Instituut voor Bos- en Natuuronderzoek. Rapport 404.

Vries, S. de & J. Bulens, 2001. Rapportage project 'Explicitering 300.000 ha', fasen 1 en 2. Wageningen, Alterra.

Vries, S de & C.M. Goossen, 2002. Modelling recreational visits to forests and nature areas. Urban Forestry and Urban Greening 1 (2002), p. 5-14.

Internetreferenties:

1. Stichting Probos. Bos in beeld digitaal. <http://www.probos.net/bosdigitaal/>.
2. Isolease. <http://www.isolease.nl/begrippenlijst.htm>.
3. Groeien in kwaliteit. <http://home.zonnet.nl/marian.bosma/index.htm> (tip).

Software-referenties:

Raffe, J.K. van en J.J. de Jong, 2003. Diagnose; een computerprogramma waarmee het bedrijfsmatig handelen van bosbedrijven kan worden geanalyseerd. Wageningen, Alterra.

Bijlage 1 Informatiebronnen

Algemeen

- Alterra. <http://www.alterra.wur.nl/>
- Centraal Bureau voor de Statistiek. <http://statline.cbs.nl/>

Algemene statistische informatie

- Stichting Probos. <http://www.probos.net/bosdigitaal/>

Algemene informatie over bos, recreatie in bossen etc.

- Overheid. <http://www.overheid.nl/>

Informatie over de overheid

- Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Voedselkwaliteit.

<http://www.minlnv.nl>

- Stichting Recreatie, kennis en informatiecentrum.

<http://www.kicrecreatie.agro.nl/>

database met adressen van organisaties op het gebied van recreatie en toerisme, database met subsidiemogelijkheden, database met overzicht van recreatieonderzoek

Beheer bos en natuur

- Unie van Bosgroepen. <http://www.bosgroepen.nl/>
ondersteunen de leden bij het beheer van hun bos en natuurterrein
- De Federatie Particulier Grondbezit (FPG). <http://www.grondbezit.nl/>
behartigt de gemeenschappelijke eigenaarbelangen van Nederlandse particuliere grondeigenaren
- Kennis en Informatiesysteem Bos. www.bosinfo.nl
informatie over bos- en natuurbeheer

Subsidies/ wetten / vergunningen

- Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Voedselkwaliteit.
www.hetinvloket.nl.
- Overheid. <http://wetten.overheid.nl/>
- Milieuhulp. <http://www.milieuhulp.nl/natuur/>

Over nationale en internationale wetten en regels die natuurgebieden, bossen en bijzondere dieren beschermen.

Inrichting terrein

- Beeldenboek Recreatie. Stichting Recreatie Kennis en Innovatiecentrum, 2001.
- Normenboek Staatsbosbeheer 2000-2001, 2000
- Keurmerkinstituut. www.keurmerk.nl

Informatie over o.a. Besluit Veiligheid Attractie- en speeltoestellen

- Vereniging van Recreatie Ondernemers Nederland (RECRO). www.recron.nl
o.a. een recreatieproductgids met producenten van inrichtingselementen.

Recreatie algemeen

- VVV. www.vvv.nl
- ANWB. www.anwb.nl
- Stichting Wandelplatform-LAW. <http://www.wandelnet.nl/>

Belangenbehartiger voor recreatief wandelen

- Stichting Landelijk Fietsplatform. <http://www.fietsplatform.nl/>

Belangenbehartiger voor recreatief fietsen

- Stichting Recreatieruiter. <http://www.nhs.nl/srr>

Belangenbehartiger voor de recreatieve paardensport

Bijlage 2 Capaciteitsnormen

Tabel 1. Capaciteitsnormen uit de recreatiedoeltypen van Staatsbosbeheer (worden indicatief toegepast).

Doeltype	Beschrijving	Bezoekintensiteit (indicatie)	Terreincondities
Beleefbaar	Afgesloten voor recreatie, maar beleefbaar langs de randen	0 pers/ha/normdag*	n.v.t
Tijdelijk opengesteld, laag niveau	Afgesloten in broedseizoen, laag voorzieningenniveau, geschikt voor extensieve recreatie	> 0 - 3 pers/ha/normdag	dichtheid wegen en paden: > 10 m/ha en < 60 m/ha
Opengesteld, laag niveau	Permanent opengesteld, laag voorzieningenniveau, geschikt voor extensieve recreatie	> 0 - 3 pers/ha/normdag	dichtheid wegen en paden: > 10 m/ha en < 60 m/ha
Opengesteld, basisniveau	Permanent opengesteld, gemiddeld voorzieningenniveau, geschikt voor extensieve, routegebonden recreatie en dagrecreatie	3 – 10 pers/ha/normdag	dichtheid wegen en paden: > 60 m/ha en < 100 m/ha
Opengesteld, niveau 'plus'	Permanent opengesteld, hoog voorzieningenniveau, geschikt voor intensieve, routegebonden recreatie en dagrecreatie	10 – 20 pers/ha/normdag	dichtheid wegen en paden: > 80 m/ha en < 160 m/ha
Opengesteld, druk	Permanent opengesteld, hoog voorzieningenniveau, geschikt voor zeer intensieve, routegebonden recreatie en dagrecreatie	> 20 pers/ha/normdag	dichtheid wegen en paden: > 80 m/ha en < 200 m/ha

* Staatsbosbeheer gaat uit van de 10^e drukste dag als normdag

Tabel 2. Opvangcapaciteit per type terrein naar activiteit in personen per ha per dag.

Type terrein	Capaciteitsnorm		
	Wandelen	fietsen	Zitten & spelen
Duinen en heide	6	2	0
Bos	9	3	0

Bron: De Vries en Bulens (2001)

Tabel 3. Capaciteitsnormen van het Stadsgewest Breda (1976)

Type terrein	Aantal bezoekers per ha.
Vrij toegankelijke bossen, landgoederen, heiden. Goed ontwikkeld, ontsloten en voorzien van voorzieningen	10
Vrij toegankelijke bossen, landgoederen, heiden. Goed ontwikkeld, ontsloten en zonder speciale voorzieningen	5
Vrij toegankelijke bossen. Recreatief minder aantrekkelijk: jonge aanplant, ontsloten en zonder speciale voorzieningen	1
Beperkt toegankelijke bossen, heiden en landgoederen	0,5
Niet toegankelijke bossen, heiden en landgoederen	0,1

Bron: M. Boshart, 1984.

Capaciteitsmodellen

Er bestaan ook capaciteitsmodellen waarmee de capaciteit van een gebied berekend kan worden. Als voorbeeld is hier het capaciteitsmodel van Van den Berg, 1973 (in: M. Boshart, 1984) opgenomen. Dit model kan de capaciteit van een gebied voor mobiele recreatie (zoals wandelen en fietsen) berekenen. Hiervoor wordt de volgende formule gebruikt:

$$\text{cap} = \frac{g * d * c * 60}{O * v * 1000}$$

waarin:

cap = capaciteit

g = gemiddelde groepsgrootte

d = wegendichtheid in meters/ha

c = circulatiefactor = de verhouding tussen het totale bezoek op een dag en het maximaal aantal bezoekers dat op een bepaald moment aanwezig is.

O = gemiddelde tijd tussen de ontmoetingen met anderen binnen een uur dat recreant nog acceptabel vindt in minuten

v = gemiddelde snelheid

De formule wordt hieronder uitgewerkt voor wandelen:

g = 3 personen. Uit onderzoek is bekend dat de gemiddelde groepsgrootte bij bezoek aan bos en natuur 3 personen bedraagt

c = 8 Uit onderzoek is bekend dat voor bossen deze circulatiefactor tussen de 8 en 10 ligt.

d = 100. Dit is vast te stellen met behulp van een topkaart. In dit voorbeeld wordt de padendichtheid gesteld op 100

O = 5. Dit is lastig vast te stellen en is afhankelijk van het motief van de bezoeker en de activiteit. Hier wordt er van uitgegaan dat een ontmoeting om de 5 minuten acceptabel is.

v = gemiddelde snelheid. Voor een wandelaar wordt dit gesteld op 4 km per uur.

Op basis van deze formule wordt de capaciteit:

$$\text{capaciteit} = \frac{3 * 100 * 8 * 60}{5 * 4 * 1000} = 7,2 \text{ pers/ha/dag}$$

Bijlage 4 Begeleidende brief

Geachte bezoeker,

Onlangs heeft u een terrein van [naam beheerder] bezocht. Wij zijn benieuwd hoe u het bezoek heeft ervaren. Daarom vragen wij u vriendelijk om ongeveer 15 minuten van u tijd vrij te maken om de bijgevoegde enquête in te vullen. Uw gegevens worden vanzelfsprekend vertrouwelijk behandeld en na het onderzoek vernietigd.

De resultaten van het onderzoek gebruiken we als ondersteuning bij het nemen van beslissingen over het beheer van het terrein. We hopen u hiermee van dienst te zijn, zodat u ook in de toekomst kunt blijven genieten van de natuur.

Natuurlijk kan niet iedereen worden ondervraagd. De enquêtes zijn willekeurig uitgedeeld. Uw huishouden vertegenwoordigt ook de andere mensen die niet in de steekproef zitten. Daarom is het belangrijk dat u meedoet aan dit onderzoek, ook al denkt u misschien dat u slechts een geringe bijdrage kunt leveren.

De enquête kunt u terugsturen in de antwoordvelop. Een postzegel is niet nodig!

Met vriendelijke groet,

Bijlage 5 Enquête

Enquête terrein [naam terrein]

[Organisatie, adres, contactpersoon, tel. nr.]

Voor u ligt een vragenlijst waarin gevraagd wordt naar uw gebruik en waardering van recreatiemogelijkheden in [naam terrein]. De resultaten van het onderzoek worden gebruikt als ondersteuning bij het nemen van beslissingen over het beheer van het terrein, zodat u ook in de toekomst kunt blijven genieten van de natuur.

De beantwoording van de vragenlijst duurt ongeveer 15 minuten. Uw gegevens worden vanzelfsprekend vertrouwelijk behandeld en na het onderzoek vernietigd.

Instructies voor het invullen van de enquête

- De vragenlijst dient door één persoon (ouder dan 15 jaar) te worden ingevuld.
- Maak het rondje voor uw antwoord zwart. Bijvoorbeeld:
Heeft u een hond?
  - Ja
  - Nee
- Tenzij anders aangegeven, kunt u per vraag slechts één antwoord aankruisen.
- Sla geen vragen over! Het is zeer belangrijk dat u alle vragen beantwoordt.
- Foute antwoorden bestaan niet, het gaat uitsluitend om uw mening.
- Denk niet te lang na bij het antwoorden van de vragen; uw eerste indruk is meestal de beste.

Eerst enkele vragen over uw bezoek aan [naam terrein]:

1. Welke activiteit heeft u in het gebied gedaan en hoe vaak doet u dat?

	ongeveer elke dag	Ongeveer elke week	Ongeveer elke maand	ongeveer één keer per jaar	nooit
Wandelen korter dan 1 uur	☐	☐	☐	☐	☐
Wandelen langer dan 1 uur	☐	☐	☐	☐	☐
Toerfietsen	☐	☐	☐	☐	☐
Racefietsen	☐	☐	☐	☐	☐
Atb'en	☐	☐	☐	☐	☐
Trimmen/joggen	☐	☐	☐	☐	☐
Paardrijden	☐	☐	☐	☐	☐
Hond uitlaten	☐	☐	☐	☐	☐
Luieren/zitten/zonnen	☐	☐	☐	☐	☐
Picknicken / barbecuen	☐	☐	☐	☐	☐
Vogels kijken / natuurstudie	☐	☐	☐	☐	☐
Anders, nl:	☐	☐	☐	☐	☐

2. Welke voorzieningen heeft u tijdens uw bezoek gebruikt? (meerdere antwoorden mogelijk)

- Parkeerplaats
- Gemarkeerde wandelroute
- Gemarkeerde atb-route
- Gemarkeerde ruiterroute
- (picknick)bank
- Informatiebord
- Speel-ligweide

3. Hoe lang bent u ongeveer in het terrein geweest?

- Korter dan 1 uur
- 1 tot 2 uur
- 2 tot 3 uur
- Langer dan 3 uur

4. Wat was de belangrijkste reden voor uw bezoek aan het terrein?

- De natuur
- Rust
- Gezelligheid
- Sporten
- Hond uitlaten
- Anders, nl.

5. Met hoeveel personen (inclusief uzelf) heeft u het gebied bezocht?

Personen

6. Met welk vervoermiddel bent u naar het gebied gekomen?

- Te voet
- Fiets
- Paard
- Auto
- Openbaar vervoer
- Anders, nl.

7. In welk seizoen komt u voornamelijk naar het terrein?

- Alle seizoenen
- Lente
- Zomer
- Herfst
- Winter

8. Op welke dag(en) komt u meestal naar [naam terrein]?

- Alle dagen
- Zondag
- Zaterdag
- Door de week

9. Hoe vaak bent u in de afgelopen 12 maanden in [naam terrein] geweest?

		keer

De volgende uitspraken gaan over uw beleving en waardering van het terrein

10. De onderstaande uitspraken hebben betrekking op [naam terrein]. Wilt u per uitspraak aangeven in welke mate u het er mee eens of mee oneens bent?

	zeer mee eens			zeer mee oneens			Geen mening /weet niet
Ik kan me hier goed ontspannen	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Ik voel me hier veilig	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Ik vind het hier rustig wat mensen betreft	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Ik heb hier geen hinder van loslopende honden	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Ik heb hier geen hinder van andere recreanten	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Ik zie hier veel dieren	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Ik vind hier voldoende wandelmogelijkheden	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Ik vind hier voldoende fietsmogelijkheden	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Ik vind hier voldoende ruitermogelijkheden	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Ik vind dat het terrein goed wordt onderhouden	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
..... (afhankelijk van terrein)	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

11. De onderstaande uitspraken hebben betrekking op de waardering van een terrein in het algemeen. Wilt u per uitspraak aangeven in welke mate u het belangrijk of onbelangrijk vindt?

	Zeer belangrijk			Zeer onbelangrijk			Geen mening /weet niet
Ontspanning vinden	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Een gevoel van veiligheid	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Geen drukte ondervinden van mensen	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Geen hinder ondervinden van loslopende honden	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Geen hinder ondervinden van andere recreanten	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Dieren zien	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Wandelmogelijkheden	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Fietsmogelijkheden	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Ruitermogelijkheden	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Een goed onderhouden terrein	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
..... (afhankelijk van terrein)	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Tot slot nog enkele vragen over uzelf

12. Wat is uw geslacht?

- Man
- Vrouw

13. Wat is uw leeftijd?

		Jaar

14. Wat is uw hoogst genoten opleiding?

- Lagere school
- LBO / VBO / MAVO
- MBO / HAVO / VWO
- HBO / Universiteit

15. De afstand van uw woning tot het natuurterrein is van belang voor het onderzoek. Deze afstand kan bepaald worden aan de hand van uw postcode. Zou u daarom hieronder uw postcode willen invullen?

Dit is het einde van de vragenlijst. Heeft u nog vragen of opmerkingen, dan kunt u deze hieronder kwijt:

....

HARTELIJK DANK VOOR UW MEDEWERKING!

- Wilt u zo vriendelijk zijn de ingevulde vragenlijst te retourneren in de daarvoor bestemde dozen of **vóór [datum]** terug te zenden. U kunt gebruik maken van de bijgevoegde portvrije retourenveloppe. Het is niet nodig hier een postzegel op te plakken.
- Mocht u deze retourenveloppe kwijt zijn dan kunt u de enquête zonder postzegel sturen naar: [organisatie, contactpersoon, antwoordnummer, adres]